

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 22 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2022

Sebe' Melikesi Kıssasının Tarihî ve Kùltürel Tahlili*

Historical and Cultural Analysis of Story of Queen of Sheba

Elif Yazıcı

Öğretim Görevlisi Dr., Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakùltesi, Tefsir Anabilim Dalı
Lecturer PhD, Pamukkale University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Tafsir Science
Denizli / Türkiye
elif_yazici@windowslive.com | <https://orcid.org/0000-0003-3270-5673>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1103927

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliř Tarihi: 15.04.2022

Accepted / Kabul Tarihi: 09.06.2022

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2022

Cite as / Atıf: Yazıcı, Elif. "Sebe' Melikesi Kıssasının Tarihî ve Kùltürel Tahlili". Marife 22/1 (2022): 315-338. <https://doi.org/10.33420/marife.1103927>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

Ethical Statement / Etik Beyan: *This work was prepared from doctoral thesis titled "Historical and Cultural Analysis of the Qur'anic Stories Related to Yemen Region". / Bu çalışma, "Yemen Bölgesiyle İlişkili Kur'an Kıssalarının Tarihsel ve Kùltürel Açından Tahlili" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

e-ISSN: 2630-5550

www.marife.org

Sebe' Melikesi Kıssasının Tarihî ve Kültürel Tahlili

Özet

Kur'an kıssaları bilimsel açıdan en yaygın çalışılan konulardandır. Onlarla ilgili fikhî, ahlâkî ve değerler eğitimi vb. gibi çeşitli alanlarda çalışmalar mevcuttur. Kıssalar tefsir alanında da pek çok çalışmaya konu olmuştur. Kur'an kıssalarına dair çalışmalarda kıssanın arka planına bakılmadığı tespit edilmiş ve bu hususun önemine işaret edilmiştir. Özellikle modern dönemde Kur'an kıssalarının kaynağı ve tarihî gerçekliği en tartışmalı meselelerdendir. Bu konuların açıklığa kavuşturulmasında kıssaların tarihî ve kültürel perspektifle incelenmesi önem arz etmektedir. en-Neml 27/20-44. âyetlerde zikredilen Sebe Melike'si kıssası Yemen kökenli kıssalardandır. Aynı zamanda Kitâb-ı Mukaddes ve Etiyopyalıların ulusal destanı Kebra Nagast'ta yer almaktadır. Bu durum ilgili kıssanın kaynağı ve tarihî gerçekliğinin tartışılmasında önemli bir etkidir. Bu hususlardan dolayı araştırmamızın konusu "Sebe' Melikesi kıssasının tarihî ve kültürel tahlili" olarak belirlenmiştir.

Sebe' Melikesi kıssasının tarihî ve kültürel tahlilini içeren bu çalışmamızın amacı, bu kıssanın tarihî ve kültürel gerçekliğini ortaya koymaktır. Ayrıca kıssanın farklı kültürlerde bulunmasının sebepleri, tarihî ve kültürel arka planı, kaynağı ve gerçekliği meselelerinin aydınlatılması hedeflenmektedir. Araştırmamızın disiplinler arası bir muhtevaya sahip olmasından dolayı kaynaklar çeşitlilik arz etmektedir. Tefsir, hadis, genel tarih, Arap kültür tarihi, siyer, coğrafya, ensâb, lügat ilminin temel eserleri ana kaynaklarımızdır. İslâmî kaynakların yanı sıra konuyla doğrudan ilgili olmalarından dolayı Batılı araştırmacıların çalışmalarından istifade edilmiştir. Sebe' Melike'si kıssası Kur'an'da, Kitâb-ı Mukaddes'te ve Etiyopyalıların ulusal destanı Kebra Nagast'ta (Kralların Zaferleri) geçmektedir. Bu nedenle melikenin kimliğine dair çeşitli isimler mevcuttur. Bunun yanı sıra melikenin kimliğinin tarihî bir şahsiyet olup olmadığı meselesi de tartışılmış ve konuyla ilgili farklı görüşler dile getirilmiştir. Abraham Geiger (1810-1874) ve W. St. Clair-Tisdall (1859-1928) bu kıssanın Targum Şeni'den (2. Targum) alındığını iddia etmektedir. C. H. Toy, bu kıssanın Kuzey Arabistan'daki Yahudilerden Araplara geçtiğini ve Hz. Peygamber tarafından kullanıldığını öne sürmektedir. Kıssaya dair anlatımlar tarih-vakıa uyumu yöntemiyle değerlendirilmiş, araştırmada ağırlıklı olarak karşılaştırma ve yorumlama metodu kullanılmıştır. Girişte araştırmamızın konusu, kapsamı, amacı, önemi, metodu ve kaynakları hakkında bilgiler sunulmuştur. İlk olarak kıssanın farklı kaynaklardaki anlatımına değinilmiş, sonra sırasıyla tarihî gerçekliği ve kaynağı, Sebe' Melikesi'nin tarihî kimliği meseleleri ele alınmıştır.

Araştırmamızın sonucunda Yemen kökenli bu kıssanın tarihî ve kültürel gerçekliğe sahip olduğuna ulaşılmıştır. Nitekim, Eski Ahit ve Kur'an'da bahsedilen bazı unsurların tarihî gerçeklerle örtüştüğü tespit edilmiştir. Eski Ahit'te Melike'nin çeşitli baharat, çok miktarda altın ve değerli taşlarla Hz. Süleyman'ı ziyaret etmesi ve Kur'an'da Sebelilerin güneşe tapması söz konusu hususlara örnek verilebilir. Kıssanın kaynağına dair Geiger'in ve Tisdall'in iddiasının geçersizliği ortaya konulmuştur. Targum Şeni, farklı kaynaklardan derlenen bir eserdir ve miladî VII. yüzyılın sonları veya VIII. yüzyılın başlarında oluşturulmuştur. Sebe' Melikesi'nin Makeda ve Belkis olmadığı tespit edilmiştir. Kebra Nagast'ın muhtevası farklı kaynaklardan alınan eski efsane, deyiş ve geleneklere dayanmaktadır. Kimliği tartışmalı Belkis, Himyerîler (MÖ 115-MS 525) döneminde yaşamıştır. Bu nedenle Hz. Süleyman'ı ziyaret etmesi mümkün değildir. Sebe' Melikesi'nin tarihî kimliği eldeki verilerle tespit edilememekle birlikte, arkeolojik ve epigrafik kayıtlar o dönemlerde yönetimde kadınların yaygınlığını göstermektedir. Ayrıca, Güney Arabistan ve Akdeniz ticareti ilgili dönemden çok daha önce gelişmiştir. Zikredilen unsurların Sebe' Melikesi'nin tarihî bir şahsiyet olduğuna katkı sağlayacağı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Sebe' Melikesi, Kebra Nagast, Belkis, Makeda.

Historical and Cultural Analysis of Story of Queen of Sheba

Summary

There are issues in various fields about the stories of the Qur'an such as fiqh, moral and values education etc. Stories of the Qur'an have also been the subject of many studies in tafsir. In the modern period, the source and historical reality of the Qur'anic stories are the most debated issues. It is important to analyze the stories with a historical and cultural perspective to end these issues. Story of the Queen of Sheba is one of the stories of Yemen origin that is mentioned in the verses al-Naml 27/20-44. However, it is also included in Bible and Ethiopian national saga Kebra Nagast. This is an important factor in the argument of the source and historical reality of the related story. By virtue of this matter, the topic of research has been limited as a historical and cultural analysis of the story of Queen of Sheba.

This study aims to reveal the historical and cultural reality of this story. In addition, it is aimed to throw

light on reasons for the story in different cultures, its historical and cultural background, its sources, and reality. Due to the fact that the research has an interdisciplinary content, the sources vary. The basis works of tafsir, hadith, general history, Arab cultural history, sirah, geography, ansab and dictionary are our main sources. Alongside of Islamic sources, studies of Western researchers have been taken into consideration given the fact that they are directly related to the subject. The story of the Queen of Sheba is included in Qur'an, Bible, and Ethiopian national saga Kebrā Nagast. Therefore, there are various names attributed to the queen.

In addition, the issue of whether the Queen of Sheba is a historical figure was also discussed, and different opinions were expressed on the subject. Abraham Geiger (1810-1874) and W. St. Clair-Tisdall (1859-1928) assert that story of Queen of Sheba was taken from Targum Sheni (Targum II). C. H. Toy moots that this story passed from Jews in North Arabia to Arabs and was used by Prophet. Narratives about the story were evaluated with the date fact rapport method, the method of comparison and interpretation were extremely used in the research. In the introduction, information about the topic, scope, aim, importance, method and sources of research are presented. Firstly, expression of the story in different sources was mentioned, later its historical reality and source, and historical identity of the Queen of Sheba was handled, respectively.

As a result of the research, we have concluded that this story of Yemen origin has historical and cultural reality. Thus, it has been confirmed that some factors are mentioned in the Old Testament and the Qur'an correspond to historical facts. In the Old Testament, Queen of Sheba visits Solomon with various spices, plenty of gold, and precious stones. In the Qur'an people of Sheba worship the sun. These can be given as examples. Informality of Geiger's and Tisdall's theses has been proved about this story's source. Targum Sheni is a work that is collected from different sources, and it was formed in the VII century AD. (late century) or VIII. century. It has been determined that Queen of Sheba isn't Makeda and Belqis. Content of Kebrā Nagast is based on ancient legends, idioms, and traditions that are taken from different sources. Belqis, whose identity is a controversial topic lived during the Himyarites (115 BC-525 AD). Therefore, her visit to Solomon is impossible. Although the historical identity of Queen of Sheba can't be determined with available data, archaeological and epigraphic records show the generality of women in the saddle in that period. Also, Southern Arabian, and Mediterranean trade developed much earlier than related era. The mentioned factors can be referred to the fact that Queen of Sheba is a historical figure.

Keywords: Tafsir, Queen of Sheba, Kebrā Nagast, Belqis, Makeda.

Giriş

Kur'an kıssaları ülkemizde İlahiyat alanı özelinde yüksek lisans ve doktora düzeyinde en çok çalışılan; teolojik, fikhî, ahlâkî, sosyo-politik, değerler ve karakter eğitimi vb. gibi çeşitli yönleriyle araştırılan konulardandır. Bu durum tefsir alanı için de geçerlidir. Murat Bahar'ın "Türkiye'de Kur'an Kıssaları Üzerine Yapılan Tefsir Tezleri ve Temel Söylemleri"¹ başlıklı tebliği, ilgili tezlere dair önemli tespit ve değerlendirmeler içermektedir. Bahar, özellikle Kur'an kıssalarına dair çalışmalarda kıssanın arka planına bakılması gerektiğini² vurgulamıştır. Kur'an kıssalarının temel maksat ve gayelerini anlamak için tarihî yaklaşım en önemli yöntem olarak görülmektedir. Özellikle modern dönemde Kur'an kıssalarının kaynağı ve tarihî gerçekliği en tartışmalı meselelerdendir. Söz konusu konuların vuzuha kavuşturulması için kıssaların tarihî ve kültürel perspektiften incelenmesi önem arz etmektedir. en-Neml 27/20-44. âyetlerde zikredilen Sebe Melikesi kıssası, Kitâb-ı Mukaddes³ ve

¹ Murat Bahar, "Türkiye'de Kur'an Kıssaları Üzerine Yapılan Tefsir Tezleri ve Temel Söylemleri", *Kur'an Araştırmalarında Akademik Tezler -Batı ve İslâm Dünyası Mukayesesi- (Türkiye ve Batı)*, ed. Bilal Gökçır vdğ (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2018), 1/329-341.

² Bahar, "Türkiye'de Kur'an Kıssaları Üzerine Yapılan Tefsir Tezleri ve Temel Söylemleri", 1/340.

³ *Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2013), I.

Etiyopyalıların ulusal destanı Kebra Nagast'ta(Kralların Zaferleri)⁴ yer almaktadır. Bu durum hem İslâm dünyasında ve Batı'da pek çok araştırmaya konu olmasında hem de ilgili kıssanın kaynağı ve tarihî gerçekliği meselesinin tartışılmasında aktif rol oynamıştır. Bu hususlardan dolayı araştırmannın konusu "Sebe' Melikesi kıssasının tarihî ve kültürel tahlili" olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın amacı, ilgili kıssanın tarihî ve kültürel gerçekliğini ortaya koymaktır. Bunun yanı sıra farklı kültürlerde bulunmasının sebepleri, tarihî ve kültürel arka planı, kaynağına ve gerçekliğine dair meselelerin aydınlatılması hedeflenmektedir. Kıssaya dair anlatımlar tarih-vakıa uyumu yöntemiyle değerlendirilmiş, araştırmada ağırlıklı olarak karşılaştırma ve yorumlama metodu kullanılmıştır. Bilgilerin bütüncül ve eleştirel bir bakış açısıyla sunulmasına dikkat edilmiştir. Araştırmanın önemli bir bölümü rivayetlerden oluşmaktadır. Hem konu bütünlüğü hem de akıcılık açısından rivayetler özetle sunulmuştur. Araştırmanın disiplinler arası bir muhtevaya sahip olması kaynakların çeşitliğini beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda tefsir, hadis, genel tarih, Arap kültür tarihi, siyer, coğrafya, ensâb, lügat ilminin temel kaynakları araştırmamızın birincil referanslarındandır. Ayrıca Batılı ilim adamlarının arkeolojik çalışmaları ve makalelerine başvurulmuştur.

Ülkemizde Sebe' Melikesi'ne dair yapılan araştırmalar Hafsa Fidan'a ait Kur'ân-ı Kerim'de Sebe' Melikesi Kıssası⁵ adlı yüksek lisans tezi ve yine onun "Kur'ân'da Üç Kadın: Havva, Meryem, Sebe' Melikesi"⁶ başlıklı tebliğidir. Tez üç bölümden oluşmaktadır. İlkinde tarihî kaynaklarda Sebe' Melikesi'nin şahsiyetine; ikincisinde Kur'ân'da ve Kitâb-ı Mukaddes'te Sebe' Melikesi ve sonuncusunda İslâmî literatürde kıssanın işleniş ele alınmaktadır. Tebliğdeyse Melike'nin yöneticilik vasfına dikkat çekilmektedir. İslâmî kaynakların yanı sıra konuyla doğrudan ilgili olmalarından dolayı Batılı araştırmacıların çalışmalarından istifade edilmiştir. Kebra Nagast'ın muhtevası, yazılış amacı ve tarihi hakkında Sol Liptzin'in (1901-1995) "Solomon and the Queen of Sheba"⁷, Mamman Musa Adamu'nun "The Legend of Queen Sheba, the Solomonic Dynasty and Ethiopian History: An Analysis"⁸ ile Edward Ullendorff'un (1920-2011) "The Queen of Sheba"⁹ ve *The Ethiopians*'i¹⁰ zikredilmelidir. Kıssanın farklı kaynaklardaki anlatımına yer vermesi açısından Jacob Lassner'in

Krallar 10/1-13. Olay benzer ifadelerle II. Tarihler 9/1-12'de geçmektedir. Aynı zamanda Sebe' Melikesi kıssası Targum Şeni'de de mevcuttur. Bk. Paulus Cassel, "The Second Targum", çev. Aaron Bernstein, *An Explanatory Commentary on Esther* (Edinburgh, 1888), 276-285.

⁴ *The Queen of Sheba and Her Only Son Menyelek (Kebra Nagast)*, çev. E. A. Wallis Budge (Cambridge: In Parentheses Publications, 2000). Etiyopya ulusal destanı Kebra Nagast'ın farklı edisyonları mevcuttur. Ancak Etiyopyaca metin için ana otorite, 1882'deki C. Bezold'un edisyonudur. Şuanki meşhur el yazmasıdır. Bu el yazması, 1855 yılının başlarında ölen Etiyopya kralı Sâhla/Sâhlû Dengel tarafından Louis Philippe'ye hediye edilmiştir. Bk. *The Queen of Sheba and Her Only Son Menyelek (Kebra Nagast)*, XXI-XXII.

⁵ Hafsa Fidan, *Kur'ân-ı Kerim'de Sebe' Melikesi Kıssası* (Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2000).

⁶ Hafsa Vidinli (Fidan), "Kur'ân'da Üç Kadın: Havva, Meryem, Sebe' Melikesi", *Kur'ân ve Kadın Sempozyumu 4-5 Haziran 2010*, (ts.), 151-166.

⁷ Sol Liptzin, "Solomon and the Queen of Sheba", *Dor le Dor* 7/4 (1979), 178-192.

⁸ Mamman Musa Adamu, "The Legend of Queen Sheba, the Solomonic Dynasty and Ethiopian History: An Analysis", *African Research Review* 3/1 (2009), 468-482.

⁹ Edward Ullendorff, "The Queen of Sheba", *Bulletin of the John Rylands Library* 45/2 (1963), 486-504.

¹⁰ Edward Ullendorff, *The Ethiopians* (London 1973, ts.).

*Demonizing the Queen of Sheba'si*¹¹, Bernard Leeman'ın *Queen of Sheba and Biblical Scholarship*'i¹² ve Naomi Lucks'un *Queen of Sheba'si*¹³ önemlidir. Ayrıca son iki eser söz konusu kaynakların arka planlarına işaret edilmesi ve hâdiselerin birbiriyle irtibatlandırılması dolayısıyla araştırmamıza katkı sağlamıştır.

1. Kışanın Farklı Kaynaklardaki Anlatımı

Bu kıssa Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'ın kutsal kitaplarında yer almaktadır. Ayrıca Etiyopyalıların ulusal destanı Kebra Nagast'ta¹⁴ Sebe' Melikesi'nden bahsedilmektedir. Halk hikâyelerine, ulusal tarihlere, kitaplara, operalara, popüler şarkılara ve filmlere ilham kaynağı olması¹⁵, kıssanın pek çok kültürde meşhurluğuna katkı sağlayan unsurlardandır. Eski Ahit'e göre Sebe' Melikesi Hz. Süleyman'ın şöhretini duyarak onu çetin sorularla sınamaya gitmiş; değerli eşya ve baharatlarla onu ziyaret etmiştir. Bütün sorularına cevap alan Melike hayranlığını gizleyememiş ve Hz. Süleyman'ın rabbini övmüştür. O da kendisine hediyeler takdim etmiş ve Melike maiyetindekilerle memleketine dönmüştür.¹⁶ Yeni Ahit'te Melike hakkında "Güney Kraliçesi" lafzı kullanılmakta ve Hz. Süleyman'ın bilgece sözlerini dinlemek için dünyanın öbür ucundan geldiği zikredilmektedir.¹⁷ Söz konusu nitelemenin arka planında muhtemelen bu Melike'nin Kudüs'ün güneyindeki Etiyopya ve Yemen bölgesini yönetmesi yatmaktadır.¹⁸

Yahudi tarihçi Josephus Flavius'a (öl. 100) göre Sebe' melikesi, felsefeye meraklı ve diğer özellikleriyle de gurur duyulabilen bir kadındır. Hz. Süleyman'ın meziyet ve basiretini duyunca onu görmeyi çok istemiş; ziyaret etmeye karar vermiş ve onun bilgeliğini sınamak için çok zor sorular hazırlamıştır. Kudüs'e muhteşem bir görkemle gitmiş; develerine altın, değerli taşlar ve baharatlar yükletmiştir. Hz. Süleyman onu çok iyi karşılamış, memnun etmek için özel ilgi göstermiş; sorularını çok kısa sürede cevaplamıştır. Hz. Süleyman'ın bilgeliğine hayran kalan Melike, sarayda şahit olduklarından ve insanların Tanrı'ya ibadetinden fazlasıyla etkilenmiş; gördüklerinin duyduklarından daha güzel olduğunu belirterek memnuniyetini Hz. Süleyman'a verdiği hediyelerle göstermiştir.¹⁹ Josephus'un bu anlatımının Eski Ahit'tekiyle birebir örtüştüğü görülmektedir. Sebe' Melikesi'nin Hz. Süleyman'ı ziyaretinin ticarî amaçlı olduğuna dikkat çekenler bulunmaktadır. Nitekim Kudüs iki ana ticaret rotasının kavşağındadır. Sebe' Melikesi'nin ülkesi daha sonra "Mecusilerin

¹¹ Jacob Lassner, *Demonizing the Queen of Sheba* (London: The University of Chicago Press, 1993).

¹² Bernard Leeman, *Queen of Sheba and Biblical Scholarship* (Thailand: Queensland Academic Press, 2005).

¹³ Naomi Lucks, *Queen of Sheba* (New York: Chelsea House Publishers, 2009).

¹⁴ İngiliz bilim insanı ve tarihçi Edward Ullendorff'a (1920- 2011) göre Kebra Nagast, sadece edebî bir yapıt değildir. Habeşlilerin ulusal ve dinî hislerinin muhafazasıdır. Belki de Habeş Hristiyanlığının en özgün ve doğru açıklamasıdır. Bk. Ullendorff, *The Ethiopians*, 139. Sebe' Melikesi-Hz. Süleyman kıssası çoğu Etiyopyalı ve Etiyopya Ortodoks Tewahido kilisesi tarafından kutsanmaktadır. Bk. Adamu, "The Legend of Queen Sheba, the Solomonic Dynasty and Ethiopian History: An Analysis", 471.

¹⁵ Lucks, *Queen of Sheba*, 14. Edward Ullendorff, bu kıssanın yankılarının Avrupa literatür ve sanatında görülebileceğini belirtmekte ve örnekler sunmaktadır. Bk. Ullendorff, *The Ethiopians*, 501-503.

¹⁶ *Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Anlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*, I. Krallar 10/1-13.

¹⁷ Matta 12/42; Luka 11/31.

¹⁸ Dursun Ali Aykıt, *Etiyopya Kilisesi* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2013), 13.

¹⁹ Josephus Flavius, *The Antiquities of the Jews*, çev. William Whiston, ts., 262.

hediyeleri” olarak adlandırılacak olan altın, buhur ve mür gibi kaynaklar bakımından zengindir. Melike daima ulusunun ticaretini ve ticaret ortaklarını genişletmenin fırsatını kollamaktadır.²⁰

Kur’ân’a göre bir gün Hz. Süleyman kuşları gözden geçirmiş ve hüdhüdü yerinde görememiştir. Onun nerede olduğunu sormuş ve geçerli bir mazeret bildirmediği takdirde onu çok ağır bir şekilde cezalandıracağını belirtmiştir. Çok geçmeden gelen hüdhüd Hz. Süleyman’a Sebe’ halkıyla ilgili sağlam haberleri olduğunu söylemiş; onları kadın bir hükümdarın yönettiğini, ona her türlü imkânın verildiğini, muhteşem tahtını ve buna rağmen onların Allah’ı bırakıp güneşe taptıklarını haber vermiştir.²¹ Hz. Süleyman, hüdhüdün doğru söyleyip söylemediğini anlamak için onunla Melike ve halkını tevhide çağıran bir mektup göndermiştir. Melike danışma meclisindeki kişilerle bu durumu görüşmüş ve onlar da kendisinin vereceği her karara destek olacaklarını belirtmiştir. Melike Hz. Süleyman’ın peygamber olup olmadığını anlamak için hediyeler göndermiştir. Hediyelerin reddedilmesi üzerine onu ziyaret etmeye karar vermiş, onunla görüştüğünde peygamberliğine inanmış ve Allah’a iman etmiştir.²²

İslâmî kaynaklardaysa bu kıssa temelde tevhid-şirk ekseninde ele alınmıştır. Nakledildiğine göre Hz. Süleyman’ın hüdhüdü araması bir seferde suyun yerinin tespitiyle ilgilidir.²³ Çünkü onun vazifesi, yolculuk esnasında Hz. Süleyman ve ordusu suya ihtiyaç duyduğunda onlar için su arayıp bulmaktır. Allah ona yeraltındaki suları dahi görme kabiliyeti lütfetmiştir.²⁴ Hem Hz. Süleyman’ın hem de Sebe’ Melikesi’nin hüdhüdü olduğu rivayet edilmektedir. Hz. Süleyman’ın hüdhüdü Melike’nin sarayından geçerken arkada bir bağ görmüş, oraya konmak istemiş ve orada diğeriyle karşılaşmıştır. Ona Hz. Süleyman’dan niçin uzaklaştığını sorunca melikenin kuşu onu tanımamış ve kim olduğunu sormuştur. Hz. Süleyman’ın hüdhüdü “Allah onu peygamber gönderdi. Rüzgârları, cinleri, insanları ve kuşları da onun emrine amade kıldı,” diyerek cevaplamıştır. Melike’nin kuşunun şaşkınlığı üzerine “Asıl hayret edilecek şey, bir kadının nüfuz ve emrinde yaşamak; Allah’a şükretmek yerine güneşe tapmaktır,” sözleriyle karşılık vermiştir.²⁵ Birbirlerine hükümdarlarını anlatmış, Melike’nin hüdhüdü diğerine onun mülkünü göstermeyi teklif etmiş; namaz vaktinin yaklaşması sebebiyle Hz. Süleyman’ın suya ihtiyacı olabileceğini söyleyerek teklifi reddetmiştir. Fakat Melike’nin hüdhüdü, “Sahibine bu memleketin haberlerini götürürsen sevinecektir,” diyerek onu ikna etmiştir.²⁶ Hüdhüd döndüğünde Hz. Süleyman ona nerede olduğunu sormuş²⁷, o da Sebe’ melikesi ve halkına dair haberleri anlatmıştır. Hz. Süleyman doğru söyleyip söylemediğini anlamak için ona bir

²⁰ Lucks, *Queen of Sheba*, 14-15.

²¹ *Kur’ân-ı Kerîm Açıklamalı Meali*, çev. Hayrettin Karaman vd (Ankara: TDV Yayınları, 2017), en-Neml 37/20-24.

²² en-Neml 27/27-44.

²³ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târîhu’t-Taberî (Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk)*, thk. Muhammed Ebû Fazl İbrahim (Mısır: Dâru’l-Meârif, 1967), 1/489.

²⁴ Ebü’l-Fidâ’ İmâmüddîn İsmail İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye* (Cize: Dâru’l-Hicr, 1997), 2/329.

²⁵ Ebü’l-Hasen İzzüddîn İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, thk. Ebü’l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1987), 1/179.

²⁶ Sa’lebî, *Kasasü’l-enbiyâ (Arâisü’l-mecâlis)*, 343.

²⁷ Taberî, *Târîhu’t-Taberî (Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk)*, 1/490.

mektup vermiş, mektubu onlara ulaştırmasını ve nasıl davranacaklarını öğrenmesini emretmiştir.²⁸ Mâtürîdî (öl. 333/944), Hz. Süleyman'ın Sebe' halkıyla ilgili haberi hüdhüdden öğrenmesine dair isrâîlî rivayetlere hayret etmektedir. Çünkü Hz. Süleyman cinlerin, şeytanların ve rüzgârın emrine amade olduğu bir peygamberdir.²⁹

Rivayete göre hüdhüd, mektubu Melike uyurken odasının kenarındaki boşluğa bırakmıştır. Boşluk güneşin doğuşunu fark edebilmesi içindir. Uyandığında mektubu gören Melike önce korkmuş, boşlukta hüdhüdü gördüğünde durumu anlamıştır.³⁰ İleri gelen adamlarını çağırarak mektubu onlara okumuştur. Hz. Süleyman, onu kendisine itaate davet etmiştir. Melike, bu durum hakkında onların görüşünü sormuş, güçlü ve savaşçı bir millet olduklarını, Hz. Süleyman'la savaşılabileceklerini belirtmiş; ancak son kararı kendisine bırakmışlardır. Melike savaşmak yerine elçilerle değerli hediyeler göndermeye ve onların haberlerini beklemeye karar vermiştir.³¹ Bunun sebebi, Hz. Süleyman'ın peygamber mi yoksa hükümdar mı olduğunu anlamaktır. Hükümdarsa hediyeleri kabul edecek ve onların peşini bırakacaktır. Peygamberse hediyeleri kabul etmeyecek ve onun dinine girene kadar kendilerini rahat bırakmayacaktır.³² Sebe' melikesi Münzir b. Amr'ın da aralarında olduğu bir heyetle hediyeleri göndermiştir. Hediyeler arasında hepsine aynı kıyafet giydirilen yüzer uşak ve hizmetçi vardır. Ayrıca küçük bir kutuda biri delinmiş, diğeri delinmemiş iki mücevher bulunmaktadır. Melike, heyete Hz. Süleyman'ın nebiyse kadınlarla erkekleri ayıracağını, kutudakileri bileceğini ve hediyeleri reddedeceğini; hükümdarsa tam tersi olacağını ifade etmiştir.³³ Bunların yanı sıra Melike, içi boş büyük bir kâseyle Himyer hükümdarlarının birbirlerine miras bıraktığı asayı göndermiştir. Elçilere bir mektup vermiş; Hz. Süleyman'dan peygamberse kâseyi kaynağı yer ve sema olmayan bir suyla doldurması, delinmemiş inciye delmesi, asanın başı ve sonunu bilmesi istenmiştir.³⁴

Elçiler hediyelerle Hz. Süleyman'a gitmiş ve melikenin taleplerini iletmiştir. Hz. Süleyman, kızları erkeklerden ellerini yıkayışlarından ayırt etmiştir. Cebrail'in kendisine haber vermesinden dolayı kutudakini bilmıştır. Delinmemiş inciye ağaç kurdu sayesinde delmiştir. Kâseyi at teriyle doldurmuştur. Asanın başı ve sonunu

²⁸ en-Neml 27/22-28.

²⁹ Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 8/109.

³⁰ Kurtubî, *el-Câmî' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 13/149.

³¹ en-Neml 27/29-35. Seyyid Kutub'a (1906-1966) göre Melike'nin ilk etapta savaştan kaçınması, fitratından kaynaklanmaktadır. Çünkü kadınlar, savaş ve yıkımdan hoşlanmazlar. Bk. Seyyid Kutub, *Kur'ân'da Edebî Tasvîr*, çev. Ömer Aydın-Ertuğrul Özalp (İstanbul: İşaret Yayınları, 2011), 258.

³² Ebû Muhammed Muhyissünne Begavî, *Tefsîru'l-Begavî (Me'âlimü't-tenzil)*, thk. Süleyman Müslim el-Harrâş vdğ (Riyad: Dâru Tayyibe, 1991), 6/160.

³³ Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte (Beyrut: Müessesesü't-Târîhi'l-'Arabî, 2002), 3/304-305. Melike'nin gönderdiği uşakların ve hizmetçilerin sayısında muhtelif görüşler mevcuttur. Kelbî (öl. 146/763) on kadın, on erkek; Mucâhid (öl. 103/721) iki yüz kadın, iki yüz erkek; Vehb b. Münebbih (öl. 114/732) beş yüz kadın, beş yüz erkek olduğu kanaatindedir. Bk. Sa'lebî, *Kasasü'l-enbiyâ (Arâisü'l-mecâlis)*, 347. Hz. Süleyman'ın peygamber olup olmadığına dair Melike, gönderdiği heyete şöyle bir tavsiyede bulunmuştur: "Sizi kibirle karşılarsa hiçbir şeyden korkmayın, çünkü gurur zayıflığın işaretidir. Sizi nezaketle karşılarsa dikkatli olun, çünkü o bir peygamberdir." bk. Gould, *Legends of Old Testament Characters*, 2/195.

³⁴ Kurtubî, *el-Câmî' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 13/157-158.

onu havaya atarak belirlemiştir. Yere önce değen taraf başıdır.³⁵ Hz. Süleyman, Melike'nin sorularını cevaplamış, hediyeleri reddederek Allah'ın nimetlerinin kendi nezdinde daha kıymetli olduğunu zikretmiştir. Kendileriyle savaşıcağı ve hakir bir şekilde yurtlarından çıkaracağı hususunda onları uyarmıştır.³⁶ Elçiler durumu haber verdiğinde Melike, Hz. Süleyman'ın peygamberliğini daha önceden anladığını beyan etmiştir. Allah'ın peygamberine karşı savaşacak güçleri olmadığını belirtmiştir. Tahtının saraydaki odalardan birine koyulmasını emretmiş, odayı kilitletmiş ve odaya bekçiler yerleştirmiştir. Her hükümdarın komutasında yüz bin kişi olan on iki bin hükümdarla Hz. Süleyman'ın yanına gitmek için yola koyulmuştur.³⁷ Durumu haber alan Hz. Süleyman, kendisi gelmeden önce Melike'nin tahtını kimin getirebileceğini sorunca cinlerden bir ifrit onu kendisi yerinden kalkmadan; ilim sahibi biri de göz açıp kapayana kadar getirebileceğini ifade etmiştir.³⁸

İslâm âlimleri, Hz. Süleyman'ın Melike'nin tahtını neden getirmek istediğine dair farklı yorumlarda bulunmuştur. Bu meselede üç görüş öne çıkmaktadır. Bunların ilki Hz. Süleyman'ın bu hâdiseyi nübüvvetine delil sunmak istemesidir.³⁹ Diğeri Hz. Süleyman'ın Melike'nin kendisine geldiğinde Müslüman olacağını bilmesidir. Bu yüzden o gelmeden tahtının getirilmesini talep etmiştir. Çünkü iman ettiğinde onun malı kendisine haram olacaktır.⁴⁰ Sonuncusu Hz. Süleyman'ın Melike'nin aklını sınamasıdır. Son görüş sahipleri Hz. Süleyman'ın onun tahtında değişiklikler yapılmasını istediğinden bahseden en-Neml 27/41. âyetin bu duruma delalet ettiğini düşünmektedir.⁴¹ Mâtürîdî, ikinci yorumu imkânsız bulmakta, bunun çirkin bir söz olduğunu ifade etmekte ve Hz. Süleyman'ın onların mallarını ele geçirmeyi arzu etmesinin ihtimal dâhilinde olmadığını belirtmektedir. Nitekim Hz. Süleyman melikenin hediyelerini geri çevirmiştir. Mâtürîdî'ye göre böyle birinin aceleyle Melike'nin malına ve tahtına göz dikmesi muhtemel değildir.⁴²

Hz. Süleyman'ın Melike'yi huzuruna kabul etmek için bir köşk yapılmasını emrettiği nakledilmiştir. Köşkün zemini suyla doldurulmuş, üzeri camla kapatılmış ve aralarına balıklarla diğeri deniz hayvanları konulmuştur.⁴³ Köşkün zemininin bu şekilde yapılması, cinlerin Hz. Süleyman'ın yanında Melike'nin bacaklarını ve ayaklarını ayıplamasındandır.⁴⁴ Rivayete göre onun bacakları kıllı ve tırnakları hayvan toynakları gibidir.⁴⁵ Cinler, Hz. Süleyman'ın Melike'yle evlenmesinden korktukları

³⁵ Kurtubî, *el-Câmî' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/158-159.

³⁶ en-Neml 27/36-37.

³⁷ Kurtubî, *el-Câmî' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/164.

³⁸ en-Neml 27/38-40. Melike'nin tahtı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sa'lebî, *Kasasü'l-enbiyâ (Arâisü'l-mecâlis)*, 345.

³⁹ Ebü'l-Fidâ' İmâmüddîn İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Mustafa Seyyid Muhammed vd (Cize: Müessesetü Kurtuba, 2000), 10/408.

⁴⁰ Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed Vâhidî, *Tefsîrü'l-basît*, thk. Nevre binti Abdullah b. Abdülazîz el-Versân vdğ (Riyad: Silsiletü'r-Resâilî'l-Câmiyye, 1921), 17/234.

⁴¹ Vâhidî, *Tefsîrü'l-basît*, 17/235.

⁴² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, 8/116.

⁴³ Taberî, *Târihu't-Taberî (Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk)*, 1/493; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/180; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 2/336.

⁴⁴ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve irâbüh*, 4/122.

⁴⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 2/336.

için böyle davranmıştır.⁴⁶ Melike gittiğinde Hz. Süleyman onu huzuruna kabul etmiştir. Melike köşkün salonuna girmiş, zemini su zannetmiş ve eteğini yukarı çekmiştir. Hz. Süleyman'ın zeminin billurdan olduğunu ifade etmesi üzerine şimdiye kadar kendisine zulmettiğini belirterek Allah'a iman etmiştir.⁴⁷ Eteğini kaldırdığı esnada Hz. Süleyman'ın onun bacaklarına baktığı ve kıllı olduğunu gördüğü nakledilmiştir.⁴⁸ Bu durumu kerih bulduğu, gidermek için çareler aradığı ve onun için hamam otu imal edildiği aktarılmıştır.⁴⁹ Bazı âlimler Hz. Süleyman'ın Melike'yle evlendiği⁵⁰; bazıları da onu Hemdan melikiyle evlendirdiği görüşündedir.⁵¹

Etiyopya geleneğinde Sebe' Melikesi'nin Hz. Süleyman'ı ziyaretine dair anlamlar mevcuttur. Kebra Nagast'a göre Habeşli Tamrin, bilge ve zengin bir tüccardır. Hz. Süleyman Kudüs'te tapınak inşa etmek istediğinde gerekli altın ve gümüş için bütün tüccarlara mesaj göndermiş; Tamrin'den solucan ve safir tarafından yenemeyen kırmızı altın ve siyah ahşap talep etmiştir. O hem bu isteği yerine getirmiş hem tapınağın yapımını izlemiştir. Bu esnada Hz. Süleyman'ın bilgeliğinden ve karakterinden çok etkilenmiştir. Hz. Süleyman'a ülkesine dönmek istediğini söylemiş, o da her türlü imkânı sağlayarak buna izin vermiştir. Tamrin, Melike'ye Hz. Süleyman'a dair izlenimlerini anlatmıştır. Duydukları üzerine Melike onu merak ederek ziyarete karar vermiştir. Bu kararını ve isteğini bilgeliğin önemine dair konuşma yaparak açıklamıştır.⁵²

Melike değerli hediyelerle Kudüs'e ulaşmış, Hz. Süleyman onu onurlandırarak ona kraliyet sarayında kendisine yakın bir konut tahsis etmiştir. Hz. Süleyman'ın bilgeliğini, âdil yargılarını, ihtişamını ve nezaketini gören Melike ona hayran kalmıştır. Bunu kendisine ifade etmiş ve onu tanımasını sağlayana şükretmiştir. Hz. Süleyman onun da bilge olduğunu belirterek kendi bilgeliğinin sahibinin İsrail'in Tanrısı olduğunu beyan etmiştir. Ona göre Melike'nin O'na inanmamasına rağmen yüreğindeki bilgelik, O'nun mabedini görmesini sağlamıştır. Onlar konuşurken yanlarından bir işçi geçmiş; Hz. Süleyman onu göstererek aralarında bir fark olmadığını zikretmiştir. Aynı zamanda Melike'ye, kişinin iyiyi yaptığında Tanrı'ya, günah işlediğindeyse şeytana benzeyeceğini belirtmiştir.⁵³

Melike, Hz. Süleyman'ın sözlerine hayran kalmış ve ona neye ibadet etmesinin daha doğru olacağını sormuştur. Kendisi güneşe ibadet etmektedir. Bunun sebebi güneşin "Tanrıların kralı" olduklarını düşünmeleridir. Halkında taşlara, ağaçlara, yontulmuş figürlere, altın ve gümüşten tanrı heykellerine tapanların mevcut olduğunu zikretmiştir. Bununla birlikte Melike, İsrail'de başka bir tanrının varlığını işittiklerini ifade etmiş ve onunla ilgili duyduklarını anlatmıştır. Hz. Süleyman inancını anlatınca Melike artık güneşe değil, onun yaratıcısına ibadet edeceğini

⁴⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-târîh*, 1/180.

⁴⁷ en-Neml 27/44.

⁴⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/309.

⁴⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 2/336.

⁵⁰ Ebû Muhammed Abdurrahmân İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm müsneden 'ani'r-resûl ve's-sahâbe ve't-tâbi'in*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Riyad: Mektebetü'n-Nizâr, 1997), 9/2894.

⁵¹ Sa'lebî, *Kasasü'l-enbiyâ (Arâisü'l-mecâlis)*, 353.

⁵² *The Queen of Sheba and Her Only Son Menyelek (Kebra Nagast)*, 16-20.

⁵³ *The Queen of Sheba and Her Only Son Menyelek (Kebra Nagast)*, 21-24.

söylemiştir.⁵⁴ Melike sürekli Hz. Süleyman'ın yanına gidip gelerek bilgeliğinden faydalanmış; altı ay sonra ülkesine dönmek istemiştir.⁵⁵ Hz. Süleyman ondan krallığın idaresini görmeden gitmemesini rica etmiş ve bu sayede bilgelik kazanacağını ifade etmiştir. Melike, teklifi kabul edince Hz. Süleyman bütün düzenlemeleri yapmış ve krallık sofrasının kurulmasını emretmiştir. Geldiğinde Hz. Süleyman'ın arka tarafında bir yere oturmuş, gördüklerine ve duyduklarına hayran kalmıştır.⁵⁶

Hz. Süleyman, yemekte ona baharatlı yiyecekler sunmuştur ve yalnız kaldıklarında ondan şafak sökene kadar orada rahatına bakmasını istemiştir. Melike, kendisine zorla sahip olmayacağına; Hz. Süleyman ona evinden hiçbir şey almayacağına dair yemin ettirmiştir. Aynı odada farklı yataklarda yatmışlardır. Hz. Süleyman hizmetçisinden Melike'nin görebileceği yere su koymasını istemiş ve uyumuş gibi yaparak onu izlemiştir. Melike arada uyandığında susadığını hissetmiş ve sessizce suyu almıştır. Tam içmek üzereyken Hz. Süleyman elini tutmuş ve yeminini neden bozduğunu sormuştur. Melike, "Su içmemle yemin mi bozulacak!" diyerek şaşkınlığını belirtmiştir. Hz. Süleyman da "Senin için dünyada sudan daha değerli bir şey var mı?" diye sorunca günah işlediğini kabul etmiş ve susuzluğunu gidermesi için izin istemiştir. Suyu içmiş ve birlikte uyumuşlardır.⁵⁷ Ertesi sabah Melike memleketine dönmek için ayrılırken Hz. Süleyman görkemli bir tören hazırlamış; onu bir kenara çekerek parmağındaki yüzüğü ona vermiştir. Çocukları olursa yüzüğün bir işaret olacağını söylemiştir. Erkek çocuğu olursa yüzüğü takmasını ve kendisine gelmesini istemiştir. Rüyasında İsrail'in üzerine bir güneşin doğduğunu, fakat orada kalmayıp Etiyopya'ya gittiğini ve orayı aydınlattığını gördüğünü anlatmıştır. Muhtemelen onun aracılığıyla ülkesinin kutsanacağını belirtmiş, ondan söylediklerini yapmasını ve Tanrı'ya itaat etmesini istemiştir.⁵⁸

Melike'nin bir erkek çocuğu olmuş ve adını "Bayna-Lehkem" koymuştur. Çocuk on iki yaşına geldiğinde babasının kim olduğunu sormuş, annesi önce kızmış ve çocuğun ısrarı üzerine her şeyi anlatmıştır. Annesi, babasının ülkesinin uzaklığından ve oraya gitmenin zorluğundan bahsetmiştir. Çocuk hem vücut yapısı hem de yürüyüşüyle babasına çok benzemektedir. Yirmi iki yaşına geldiğinde bütün savaş tekniklerini ve gençlerin öğrenmek isteyebileceği her şeyi öğrenmiştir. Annesine babasını görüp geri geleceğini söyleyince Melike her türlü hazırlığı yaparak onu Tamrin'e emanet etmiş; oğluna yüzüğü vererek babasının kendisini bu sayede tanıyacağını ifade etmiştir.⁵⁹ Hz. Süleyman oğlunu en güzel şekilde karşılamış, onu tahtına oturtmuş ve herkese tanıtmıştır. Memleketindeki herkesin ona ibadet edebilmesi için oğlu ondan Tanrı'nın Seyyar Yasa Mabedi'nin örtüsünün saçağından bir parça istemiştir. Tamrin melikenin oğlunu yağlamasını, kutsamasını ve ülkesine kral yapmasını talep eden mesajını iletmiştir. Hz. Süleyman oğlunu annesine göndermek

⁵⁴ *The Queen of Sheba and Her Only Son Menyelek (Kebra Nagast)*, 24-26.

⁵⁵ *The Queen of Sheba and Her Only Son Menyelek (Kebra Nagast)*, 26-27.

⁵⁶ *The Queen of Sheba and Her Only Son Menyelek (Kebra Nagast)*, 28-29.

⁵⁷ *The Queen of Sheba and Her Only Son Menyelek (Kebra Nagast)*, 29-31.

⁵⁸ *The Queen of Sheba and Her Only Son Menyelek (Kebra Nagast)*, 32-33.

⁵⁹ *The Queen of Sheba and Her Only Son Menyelek (Kebra Nagast)*, 33-35. Melike'nin oğlunun ismi Menelik'tir. Ancak Etiyopya literatüründe o genellikle "Walda-Tabbīb (bilge adamın oğlu)" ya da "Ebna Hâkim ya da Bayna Lehkem (İbn el-Hakim ya da bilge adamın oğlu)" şeklinde adlandırılmaktadır. Bk. *The Queen of Sheba and Her Only Son Menyelek (Kebra Nagast)*, XXVIII.

istememiştir. Onu İsrail'e kral yapmayı düşünmüş, ancak razı edememiştir. Bunun üzerine Hz. Süleyman danışmanlarını, görevlilerini ve krallığının büyüklerini toplamıştır. Onların çocuklarıyla kendi oğlunu Etiyopya'ya göndermeyi ve onu kral yapmayı teklif etmiştir. Bu teklif kabul edilmiş ve oğlu Etiyopya kralı olmuştur.⁶⁰

H. Süleyman'ın Menelik'in babası olduğuna dair rivayetler, Kuzey Habeşistan kabilelerinin geleneğinde görülmektedir. Bu rivayetlere göre Kral Menelik'in annesi Etiye Azeb isimli Tigreli bir kızdır ve onun zamanında halk bir ejderhaya tapmaktadır. Her gün her aile ilk kızını üç yüz litre bal şarabı ve sütle ejderhaya kurban vermektedir. Sıra Etiye Azeb'in ebeveynine geldiğinde ailesi onu ejderha için ağaca bağlamış, yedi aziz gelmiş ve gölgelenmek için bu ağacın altına oturmuştur. Kızın gözyaşlarından onu fark etmişlerdir. Kız durumunu anlatınca Abba Mentelit isimli aziz, "Haydi, onu yakalayalım," diyerek ejderhayı vurmuş; diğerleri ona saldırarak öldürmüşlerdir. Bu esnada ejderhanın kanı kızın topuğuna damlamış, orası eşek topuğuna benzemiştir. Azizler kızı serbest bırakarak köyüne göndermiştir.⁶¹ Ejderhanın öldüğünü bilmeyen köylüler, kızı kovmuş; kız bir ağaca tırmanarak geceyi orada geçirmiştir. Ertesi gün köylülere ejderhanın öldüğünü haber vermiş ve göstermek istemiştir. Bunun üzerine köylüler, onu başkan yapmış, o da kendine bir yardımcı seçmiştir. Etiye Azeb Kudüs'te Süleyman isimli bir kral olduğunu, her türlü hastalığı tedavi edebildiğini duymuş, topuğunun düzelmesi için ona gitmeye karar vermiştir. Yardımcısıyla erkek kılığına girerek kılıçlarını kuşanıp yola düşmüşlerdir. Hz. Süleyman'a Habeşistan kralının gelmekte olduğu haber verilmiş, o da huzuruna kabul etmiştir. Kapıdan adım atar atmaz Etiye Azeb'in topuğu düzelmiştir.⁶²

H. Süleyman onlar için sofrayı hazırlatmış, az yemelerinden kadın olduklarından şüphelenmiş ve onlara odasında yatak hazırlatmıştır. Odaya balla dolu bir tulum astırarak altına bir kâse koydurmuştur. Kâsedeki baldan yediklerinde Hz. Süleyman kadın olduklarını anlamış; ikisiyle de münasebet kurarak gümüş birer asa ve yüzük vermiştir. Onlardan evlatları kız olursa asayla; erkek olursa yüzükle kendisine göndermelerini talep etmiştir. Ülkelerine döndüklerinde ikisinin de oğlu olmuştur. Güneyin kraliçesinin oğlu tamamen babasına benzemektedir. Annesi oğluna bunu söyleyerek bir ayna vermiş ve babasına gitmesini söylemiştir. Babasının çok akıllı biri olduğunu ve kendisinden saklanacağını belirtmiş; tahtta bir başkasını görürse sevlamamasını tembih etmiştir.⁶³

İki genç, Kudüs'e gitmiş, Hz. Süleyman onların kendi çocuklarıysa beklemelelerini haber vermiş ve onları üç yıl sonra huzuruna kabul etmiştir. Ancak Hz. Süleyman tahta başkasını oturtmuş ve kendisi ahıra gitmiştir. İçeri girdiklerinde diğer çocuk tahttakini selamlamış; Menelikse onun kendisine benzemediğini görmüş, etrafını dikkatlice incelemiş, bir süre sonra Hz. Süleyman'ın ahırdan kendisine baktığını fark etmiştir. Bunun üzerine Menelik yanına giderek onu selamlamıştır. Hz. Süleyman oğullarını tanımış, ancak Menelik'in daha akıllı olduğunu ifade etmiş ve onu tahtına

⁶⁰ *The Queen of Sheba and Her Only Son Menyelek (Kebra Nagast)*, 40-46.

⁶¹ E. Littmann, "The Legend of the Queen of Sheba in the Tradition of Axum", *Bibliotheca Abessinica* (Leyden, 1904), 3-5.

⁶² Littmann, "The Legend of the Queen of Sheba in the Tradition of Axum", 5-7.

⁶³ Littmann, "The Legend of the Queen of Sheba in the Tradition of Axum", 7-9.

oturtmuştur. Baba oğul idare hususunda her konuda hemfikir olmadıklarından halk bu durumdan hoşlanmamış; oğlunu ülkesine göndermesini istemiştir. Danışmanlarını toplayarak ilk oğullarını Menelik'le göndermeyi kabul ederlerse oğlunu ülkesine yollayacağını belirtmiştir. Teklifi kabul etmeleri üzerine Menelik ve danışmanların çocukları Habeşistan'a gitmiştir.⁶⁴ Görüldüğü üzere Eski Ahit ve Kebra Nagast'ta Sebe' Melikesi Hz. Süleyman'ın bilgeliği hakkındaki şöhretini duyarak onu ziyaret etmektedir. Kur'ân'daysa Hz. Süleyman onu mektupla tevhide davet etmekte, ayrıca kendisine teslim olmalarını ve itaat etmelerini emretmektedir.

Sebe' Melikesi'nin Hz. Süleyman'ın bilgeliğini sınamak amacıyla sorduğu sorulardan da bahsetmek gerekmektedir. Çünkü bu sorular genel olarak İslâm kaynaklarında yer verilenlerden oldukça farklıdır. Bu sorular, Midrash ha-Hefez, Midrash Mishle⁶⁵ ve Targum Sheni'de⁶⁶ bulunmaktadır. Soruların cevaplarından anlaşıldığı kadarıyla Hz. Süleyman'a âdet döngüsünü, hamileliği, Hz. Lût'un kızlarından birini, Tanrı'yı, okyanus yatağını, rahimi, Hz. Yunus'u, Hz. İbrahim'i ziyaret eden melekleri, Daniel ve arkadaşlarını, Hz. İlyas ve Mesihî, altın buzağıyı⁶⁷, makyaj kutusunu, petrolü ve keteni⁶⁸ sormuştur. Melike'nin Hz. Süleyman'dan sünnetli ve sünnetsiz çocukları tespit etmesini istediği de nakledilmektedir. Bu meselenin çözümünde Hz. Süleyman Ahit sandığının getirilmesini istemiştir. Sünnetliler bir dizinin üzerine çökmüş; diğerleri ise kendisini yere atmıştır. Böylece Hz. Süleyman onları birbirinden ayırmıştır. Ayrıca İslâmî literatürdekilere benzer rivayetlerin Midraş'ta geçtiği nakledilmiştir. Melike'nin Hz. Süleyman'a aynı kıyafetteki kız ve erkekleri gönderecek cinsiyetlerini tespit etmesini istemesi söz konusu benzerliklerdendir. Hz. Süleyman onlara yiyecek sunmuş, erkekler onu açıkça; kızlarsa çekingen bir tavırla ellerini kıyafetlerinin altına saklayarak almıştır. Hz. Süleyman onları bu sayede ayırt etmiştir.⁶⁹

C. H. Toy'a göre bu sorular, üç yıl yolculuğu göze almak için berbattır ve zor değildir. Ona göre entelektüel bir kadına ve bilge bir adama daha ciddi sorular tahsis edilmeliydi. Bu bilmeceler hikâyecilerin boş gevezelikleridir.⁷⁰ Melike'nin Hz. Süleyman'a sorduğu soruların çoğunun Yahudilik motifleri taşıdığı görülmektedir. Dolayısıyla Hz. Süleyman'ın bu soruların cevaplarını bilmemesi imkânsızdır. Muhtemelen bu sorular sonradan yudurulmuştur.

2. Kissanın Kaynağı ve Tarihi Gerçekliği

Oryantalistler bu kissanın kaynağını farklı metinlerde aramışlardır. Abraham Geiger (1810-1874) ve W. St. Clair-Tisdall (1859-1928) Sebe' Melikesi kıssasının

⁶⁴ Littmann, "The Legend of the Queen of Sheba in the Tradition of Axum", 9-11.

⁶⁵ Lassner, *Demonizing the Queen of Sheba*, 11-14; Midraşim, bilge kişiler tarafından Tevrat'taki kaidelerin tefsirlerini ve bunların atasözleriyle desteklenmesini kapsamaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf Besalel, "Midraşim", *Yahudilik Ansiklopedisi* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001), 2/405.

⁶⁶ Cassel, "The Second Targum", 284.

⁶⁷ Leeman, *Queen of Sheba and Biblical Scholarship*, 75-76.

⁶⁸ Cassel, "The Second Targum", 284.

⁶⁹ Leeman, *Queen of Sheba and Biblical Scholarship*, 77.

⁷⁰ C. H. Toy, "The Queen of Sheba", *The Journal American Folklor* 20/78 (1907), 210.

Targum Şeni'den (2. Targum) alındığını iddia etmektedir.⁷¹ C. H. Toy ise bu kıssanın Kuzey Arabistan'daki Yahudilerden Araplara geçtiğini ve Hz. Peygamber tarafından kullanıldığını öne sürmektedir. Aynı zamanda Toy, Güney Arabistan'da da Arapların bu kıssayı Yahudilerden aldığını ve Habeşistan'a Kızıldeniz civarına taşıdıklarını savunmaktadır.⁷² Targum Şeni, Ester kitabının Aramice yazılmış şeklinin Midraşik anlatımıdır. Yazarın eserde birçok eski Erets Yisrael ve Babil kaynaklarını kullandığı belirtilmektedir. Aynı zamanda, yazarın kendi yaratıcılığını da eserde gösterdiği ifade edilmektedir. Kullanılan öğelerin bir kısmının Kur'an'dan alındığı zikredilmektedir. Ayrıca eserin 7. yüzyılın sonlarında veya 8. yüzyılın başlarında derlendiği kaydedilmektedir.⁷³

Sadece Targum Şeni'nin derlendiği tarih bile dikkate alındığında en-Neml 27/20-44. âyetlerde anlatılan Sebe' Melikesi kıssasının bu eserden alınmayacağı açıkça görülmektedir. Söz konusu eserin muhtevası ile Kur'an sadece Hz. Süleyman'ın hüdhüdü bulamaması, hüdhüdün Sebelilerden haber getirmesi ve Hz. Süleyman'ın ona mektup göndermesi meselelerinde birbiriyle uyumludur.⁷⁴ Sebe' Melikesi'nin Hz. Süleyman'ı ziyareti, ona bilmeceler sorması ve onun aklını sınamak için farklı etkinliklere başvurması gibi hususlarsa hem İslâm hem de diğer dinlere ait eserlerde zikredilmektedir. Jacob Lassner, Midrash ha-Hefez'in Yemen sözlü geleneğinin bir kalıntısı olduğu düşünmektedir. Midrash ha-Hefez'in yazılmak için XV. yüzyılın ilk yarısında derlendiğini ifade etmektedir. Ancak o bu geleneğin bireysel bulmacalarının hem yazılı hem de sözlü çok eski ve çeşitli kaynaklardan alındığını belirtmektedir.⁷⁵ Eski Ahit'te yer alan bu kıssanın Kur'an'da anlatılması onun musadıkılık yönü dikkate alındığında herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. Ancak Geiger ve Tisdall bu kıssanın asıl kaynaktan değil Targum Şeni'den (2. Targum) alındığını iddia etmişlerdir. Ancak, söz konusu iddialarının geçersizliği Targum Şeni'nin kaynakları bağlamında ortaya konulmuştur.

Üç büyük dinin kutsal metinlerinde yer almasına rağmen bu kıssanın tarihi gerçekliği sorgulanmıştır. Bazı Tevrat eleştirmenleri, Tevrat yazıldıktan sonra tedvin edilen bir hikâye olduğu kanaatindedirler. Böyle düşünmelerinin sebebi, Hz. Süleyman'ın hikmetini ve servetinin azametini açıklamaktır.⁷⁶ Benzer şekilde, modern dinler tarihçileri Melike'nin gerçek isminin açıklanmamasını kıssanın hayal ürünü olduğuna hamletmişlerdir. Onlara göre bu kıssa Hz. Süleyman'ı yüceltmek için yazılmıştır.⁷⁷ Aynı şekilde, Amélie Kuhrt bu kıssanın tarih dışılığının nerdeyse kesin olduğunu belirtmiştir. Çünkü Yemen'deki arkeolojik bulgular, Sebe' krallığının bu dönemde gelişmemiş olduğunu göstermektedir. Sonradan kulaktan kulağa yayılan hikâye, Hz. Süleyman'ın şanını ve efsanevi bilgeliğini vurgulamaktadır.⁷⁸

⁷¹ Abraham Geiger, *Judaism and Islam*, çev. F. M. Young (Vepery: M.D.C.S.P.C.K. Press, 1898), 146-147; W. St. Clair Tisdall, *The Sources of Islam*, çev. S. William Muir (Edinburgh: T. T. Clark, ts.), 24.

⁷² Toy, "The Queen of Sheba", 207.

⁷³ Besalel, "Targum Şeni ('İkinci Çeviri')", 3/725.

⁷⁴ en-Neml 27/30-31; Cassel, "The Second Targum", 276-278.

⁷⁵ Lassner, *Demonizing the Queen of Sheba*, 14.

⁷⁶ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi târihi'l-Arab kable'l-İslâm* (Bağdat: Sâadetü Câmîati Bağdad, 1993), 6/262.

⁷⁷ Adamu, "The Legend of Queen Sheba, the Solomonic Dynasty and Ethiopian History: An Analysis", 472.

⁷⁸ Amélie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakınoğu*, çev. Dilek Şendil (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003), 2/89.

Öte yandan, bu kıssanın tarihî gerçekliğini savunanlar mevcuttur. Naomi Lucks'un aktardığına göre tarihçiler ve diğer araştırmacılar için bu kıssayı çok etkileyici ve inandırıcı kılan, onun gerçeklik etkisi veren basitliğidir. Çoğu kutsal kitap hikâyelerinin aksine bu kıssa olağanüstü özellikler taşımamakta, onda Tanrı konuşmaz, melekler görünmez ve mucizeler yer almaz. Bu mübalağasız anlatım, şöyle bir teoriye neden olmaktadır: "Bu kıssa, iki güçlü ulus arasında bir ticaret antlaşması sırasında Hz. Süleyman'ın maiyetindekilerden biri tarafından o zamanda yazılmıştır. Kitab-ı Mukaddese seneler sonra onu ihtiva etmiştir."⁷⁹ Bunun yanı sıra Bernard Leeman, bu kıssanın bugün bir paradoks olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Yahudi geleneği ve modern dönem âlimleri Sebe' Melikesi'ni hem zemetmekte hem de onun bir mit olduğunu reddetmektedirler.⁸⁰

Kanaatimizce, hem üç büyük dinin kutsal kitabında hem pek çok kültürde yer alması bu kıssanın tarihî gerçekliğine işaret etmektedir. Ayrıca Eski Ahit ve Kur'an'da bahsedilen bazı motifler tarihî gerçeklerle uyumludur. Örneğin Eski Ahit'te Melike'nin çeşitli baharat, çok miktarda altın ve değerli taşlarla Hz. Süleyman'ı ziyaret etmesinden söz edilmektedir.⁸¹ Nitekim Yemen'in en önemli ticaret kaynağı buhur, sadece Arabistan'ın güney kıyılarıyla Doğu Afrika'nın genellikle Sebe' hükümdarlığındaki yerlerinde yetişmektedir.⁸² Mısır ve Babil'de dinî ritüellerde kullanılan buhur, eczanelerde ilaç olarak satılmakta ve yemeklere lezzet katmanın yanı sıra yiyecekleri muhafazada kendisinden istifade edilmektedir.⁸³ Ticaret sebebiyle fazlasıyla zenginleşen Sebelilerin hem evleri hem de eşyaları altın, gümüş ve kıymetli taşlarla bezelidir.⁸⁴ Nitekim Romalılar, Sebe diyarını "el-dorado (altın ülkesi)" olarak tanımlamıştır.⁸⁵ Yine Kur'an'da Sebelilerin güneşe taptığı ve Hz. Süleyman'ın mektubu üzerine Melike'nin kavminin ileri gelenlerine danıştığı haber verilmektedir.⁸⁶ İlk dönemlerde Yemen'de ay, güneş ve yıldız gibi gök cisimlerine tapılmıştır ve çok tanrılı bir inanç hâkimdir. Benzer durum Sebeliler için de geçerlidir. Onların ay tanrısı "Almakah", güneş tanrısıysa "Zât-ı Hamîm" idi.⁸⁷ Dolayısıyla, Melike'nin Hz. Süleyman'a çeşitli baharat ve değerli taşlar hediye etmesi; Sebelilerin güneşe tapması ve devlet yönetiminde müşavere usulünü benimsemeleri tarihî gerçeklerle uyumludur.

3. Sebe' Melikesi'nin Tarihî Kimliği

Sebe' Melikesi'nin kimliğine dair farklı isimler zikredilmektedir. Yahudi tarihçi Josephus Flavius'a göre Hz. Süleyman'ı ziyaret eden Melike, Mısır ve Etiyopya

⁷⁹ Lucks, *Queen of Sheba*, 14.

⁸⁰ Leeman, *Queen of Sheba and Biblical Scholarship*, 59.

⁸¹ I. Krallar 10/2; II. Tarihler 9/1.

⁸² Robin Bidwell, *The Two Yemens* (British: Essex: Longman, 1983), 2.

⁸³ Patricia Crone, *Meccan Trade and the Rise of Islam* (New Jersey: Gorgias Press, 2004), 13; Ahmet Susa, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2005), 158.

⁸⁴ Strabo, *The Geography of Strabo*, çev. H. C Hamilton (London: John Childs and Son, ts.), 3/207-208.

⁸⁵ J. Tkatsch, "Seba", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1988), 10/273.

⁸⁶ en-Neml 27/24, 32.

⁸⁷ Muhammed Abdülkâdir Bâfakîh, *Târîhu'l-Yemeni'l-Kadîm* (Beyrut: Bibliotheca Alexandrina, 1985), 201.

kraliçesi Nicaule'dır.⁸⁸ Nicaule ismi Yunancada "fatih" anlamına gelmektedir.⁸⁹ Nicholas Clapp, Nicaule isimlendirmesinin ünlü tarihçi Herodot'un Tarihler'inde Babil ve Mısır kraliçeleri için kullanılan "Nitocris" nitelemesinin muharrefi olabileceğini ifade etmektedir.⁹⁰ İngiliz müsteşrik David Samuel Margoliouth'a (1858-1940) göre kutsal kitapların zikrettiği Melike, Hz. Süleyman'a götürdüğü eşsiz armağanlardan anlaşılacağı üzere çok önemli biridir. Ülkesi Güney Arabistan gösterilmektedir. Oysa bir Sebe' yöneticisinin böyle bir zenginliğe güç yetirebileceği devir yüzyıllar sonra gelecektir. Margoliouth'a göre Josephus Flavius Sebe' Melikesi'nin Güney Arabistan'da olmasını yeterince göz kamaştırıcı bulmamaktadır. Bu yüzden onu Mısır ve Habeşistan kraliçesi olarak tanıtmaktadır.⁹¹

Emmet Scott, isim vermemekle birlikte onun Mısır kraliçesi olduğunu öne sürmektedir. Çünkü ona göre "Güneyin kralı (King of the South)" isminin Mısır kralı için kullanılan Kitâb-ı Mukaddes'e ait bir terim olduğu bilinmektedir. Ayrıca Scott, XVIII. hükümdarlık boyunca Mısır merkezi olan Thebes şehrinin Sebe' olduğu kanaatindedir. Çünkü Ortadoğu'nun eski Semitik ve Hint Avrupa dil ailesine mensup dillerde "s" ya da "sh" sesleri düzenli olarak "th" sesine dönüşmektedir. Yine Scott, Josephus zamanında Mısır ve Sudan'ın güneyi Nübye'ye Etiyopya denildiğini belirtmektedir.⁹² Sebe' Melikesi'nin Yahudi geleneğe İbranca "Malkath (kraliçe)" ve Yahudi folklorunda bir şeytan olan "Lilith" şeklinde isimlendirildiği nakledilmektedir.⁹³ Bu Melike, Etiyopya geleneğine göre Makeda⁹⁴; İslâmî kaynaklara göreyse Belkis'tir.⁹⁵ Ancak onun kimliğine dair zikredilen isimlerden en yaygını son ikisidir.

Kanaatimizce, Kebra Nagast'ın muhtevası, yazılış amacı ve tarihi dikkate alındığında Sebe' Melikesi'nin Makeda olmadığı rahatlıkla anlaşılmaktadır. Kebra Nagast'ın çevirmeni Ernest Alfred Wallis Budge (1857-1934), bu eserin incelenmeye ve üzerinde düşünölmeye değer olduğunu belirtse de tutarlı bir tarihî belge olmadığını ifade etmektedir. Yine Budge, bu kitaptaki anlatıların büyük kısmının eski efsanelere, deyişlere ve geleneklere dayandığını dile getirmektedir. Söz konusu efsane ve gelenekler pek çok kaynaktan alınmaktadır. Ayrıca bu anlatıların kökeni Eski Ahit, Keldânî targumları, Süryanca yapıtlar, Azizlerin hayatları, Kur'ân'daki "eski

⁸⁸ Flavius, *The Antiquities of the Jews*, 261.

⁸⁹ Leeman, *Queen of Sheba and Biblical Scholarship*, 64.

⁹⁰ Nicholas Clapp, *Sheba* (New York: Houghton Mifflin Company, 2001), 298.

⁹¹ D.S. Margoliouth, *İslâmiyet Öncesi Arap-İsrailoğulları İlişkileri*, çev. Suat Ertüzün (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003), 76.

⁹² Emmet Scott, *Hatshepsut Queen of Sheba* (New York: Algora Publishing, 2012), 36-37.

⁹³ Lucks, *Queen of Sheba*, 24-25.

⁹⁴ *The Queen of Sheba and Her Only Son Menyelek (Kebra Nagast)*, 22. Naomi Lucks, Makeda'nın "ülülük" anlamına geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca Lucks'un aktardığına göre çoğu Habeşistanlı Makeda'nın MÖ 1020'de Ophir'de doğduğuna inanmaktadır. Makeda, kraliçe İsmenie'nin kızıdır. Babasının önce vezir, daha sonraysa kral olduğu nakledilmektedir. Babası MÖ 1005'te ölmüş ve bunun üzerine Makeda on beş yaşında kraliçe olmuştur. Oğlu Menelik'in babası Hz. Süleyman'dır. Bk. Lucks, *Queen of Sheba*, 25-26.

⁹⁵ Ebû Bekr Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Müslim Muhammed (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989), 2/80; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali es-Sâbüni (Mekke: Merkezü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1988), 5/125; Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn (Tefsîrü'l-Mâverdi)* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye-Müessesetü'l-Kütüb's-Sekâfiyye, ts.), 4/203; Ebû Saîd Neşvân el-Himyeri, *Mülûkü Himyer ve Akyâlü'l-Yemen*, thk. Ali b. İsmail el-Müeyyed, İsmail b. Ahmed el-Cerâfi (Beyrut: Dâru'l-Avde, 1978), 77.

hikâyeler”le Âdem ile Havva’nın Kitabı, İdris’in Kitabı, Aziz Peter’in Müridi Clement’e Talimatları, Bakire Meryem’in Annesi Hanna’nın Hayatı ve Yeşaya’nın Göğe Yükselişi gibi doğruluğu şüpheli kitaplara dayanmaktadır.⁹⁶ Sol Liptzin (1901-1995), Kebra Nagast’ın farklı kaynaklardan beslendiğine değinmektedir.⁹⁷

Mamman Musa Adamu, Kebra Nagast’ın zayıf yönlerini vurgulamaktadır. Çünkü ilk bilginler arasında bu kitap hakkında ihtilaf bulunmaktadır. Bazıları eserin XIV. yüzyılda Yishak ve ekibi tarafından yazıldığından kuşkulananmakta; birtakım kişilerse bu ekibin eseri sadece Arapçaya çevirdiklerine dikkat çekmektedir. Adamu ayrıca eserde Aksum hükümdarlarının kronolojisi olmadığını belirtmektedir. Yine bu bağlamda, I. Menelik’in hükümdarlık döneminin belirsizliğine işaret etmektedir.⁹⁸ Burada belirtilmesi gereken bir husus Kebra Nagast’ın muhtevasındaki çelişkilerdir. Eserde Makeda’nın oğlu Menelik’in babası Hz. Süleyman’ı ziyarete gidişi anlatılırken Gazze’de konakladıkları zikredilmekte, Gazze’nin Etiyopya kraliçesine Hz. Süleyman tarafından verildiği ifade edilmektedir. Menelik’in annesinin memleketinde saygıyla karşılandığı ve kendisine armağanlar sunulduğu dile getirilmektedir.⁹⁹ Ancak Yeni Ahit’te Gazze’deki Etiyopya kraliçesinin ismi “Kandaki” olarak verilmektedir.¹⁰⁰ Kebra Nagast, başrahip İsaac’ın eseridir. Oluşturulma/derlenme tarihiyse XIII. yüzyıldır. Eseri Aksum’un dinî ve sivil şeflerinden biri ona empoze etmiştir. Eser, Amda Sion’un (Gabra Maskal) hükümdarlığı (1313-1344) döneminde yazılmıştır.¹⁰¹ Ullendorff, bu eserin amacının kesinlikle Etiyopya’da 13-16. yüzyıllarda etkin Süleyman hükümdarlığının istek ve arzularına destek vermek olduğunu belirtmektedir.¹⁰² Diğer bir ifadeyle, Etiyopya’daki Süleyman hükümdarlığının temelini Menelik vasıtasıyla Hz. Süleyman’a dayandığı düşünülmektedir. Kebra Nagast, bu düşünceyi pekiştirmek için yazılmış olmalıdır. Bütün bu değerlendirmeler, Sebe’ Melikesi’nin Makeda olmadığını açıkça gözler önüne sermektedir.

Bu noktada, kissanın Etiyopya kültüründe yer almasına değinmek gerekmektedir. Eskiden Etiyopya ve Sebe topluları aynı kültürleri paylaşmaktaydı. Naomi Lucks’un aktardığına göre Güney Arabistan ve Etiyopyalılar kültürel olarak devamlı etkileşim halindeydi. Bu iki toplum, etnik bakımdan yakından irtibatlıydı.¹⁰³ Leeman, Güney Arabistan’ın Habeşistan platosunun insanlarıyla yakın etnik ve dilsel özellikler paylaştığını ifade etmektedir. Ayrıca Leeman, Sebelilerin MÖ ilk yüzyılda Kızıldeniz’in iki yakasında mevcut olduğunu belirtmektedir. Ancak zamanla bireysel kimliklerinin Habeşistan’da kaybolduğunu dile getirmektedir.¹⁰⁴ Ayrıca Habeş kelimesinin Yemen’deki Hubeş vadisinden neşet ettiği ve Sebe’ kitâbelerindeki

⁹⁶ *The Queen of Sheba and Her Only Son Menyelek (Kebrā Nagast)*, XXVI.

⁹⁷ Liptzin, “Solomon and the Queen of Sheba”, 178.

⁹⁸ Adamu, “The Legend of Queen Sheba, the Solomonic Dynasty and Ethiopian History: An Analysis”, 474.

⁹⁹ *The Queen of Sheba and Her Only Son Menyelek (Kebrā Nagast)*, 35-36.

¹⁰⁰ Elçilerin İşleri 8/27.

¹⁰¹ Witold Witakowski-Ewa Balicka Witakowska, “Solomon in Ethiopian Tradition”, *The Figure of Solomon in Jewish, Christian and Islamic Tradition*, ed. Joseph Verheyden (Leiden: Brill, 2013), 221.

¹⁰² Ullendorff, *The Ethiopians*, 139; Ullendorff, “The Queen of Sheba”, 499; Witakowski-Witakowska, “Solomon in Ethiopian Tradition”, 221.

¹⁰³ Lucks, *Queen of Sheba*, 28.

¹⁰⁴ Leeman, *Queen of Sheba and Biblical Scholarship*, 56-57.

"Habeşet" lafzının da bu ilişkiyi ortaya koyduğu öne sürülmektedir.¹⁰⁵ Coğrafi açıdan Etiyopya uzun yıllar Asya ile Afrika arasında bir köprü konumundaydı ve sakinlerinin çoğu Güney Arabistan göçmeniydi.¹⁰⁶ Yemenlilerin ve Habeşlilerin irtibatlarının sebebi tabiat olaylarının neden olduğu karşılıklı göçler ve ticaret olarak açıklanmaktadır.¹⁰⁷ Bu bağlamda Habeşistan'daki Becâ bölgesinde keşfedilen MÖ VI. asra ait bir kitâbenin Yemen'den Habeşistan'a göç edenler tarafından yazıldığı anlaşıldığı belirtilmelidir.¹⁰⁸ Bahsettiğimiz sebepler, bu kıssanın Etiyopya geleneğinde mevcut olmasını açıklığa kavuşturmaktadır. Bu kıssa Habeşistanlıların kendilerini Yahudilerin torunları olarak düşünmesi şeklinde yorumlanabilir. Nitekim bu kişiler kendilerini seçilmiş insanlar, ahit sandığının koruyucuları ve Hz. İbrahim'in vaatlerinin mirasçısı olarak görmektedirler.¹⁰⁹ Kebra Nagast'ın yazılış gayesi dikkate alındığında, bu kıssanın Habeşliler üzerindeki etkisi ortaya çıkmaktadır.

İslâm kaynaklarında bu Melike Belkis olarak geçmektedir.¹¹⁰ Ancak bu niteleme onun ismi değil, sıfatıdır.¹¹¹ Sebe' üzerine özel çalışmaları olan Kanadalı arkeolog Prof. Bill Glanzman, Belkis'in Bi-al-Qos'un birleşmesinden elde edilen bir sözcük olduğunu öne sürmektedir. Bu durumda kelime Kuzey Arabistan ilahı al-Qos'a bağlı anlamına gelmektedir. Glanzman, Belkis'in İbranca "pilgash (cariye)" kelimesinin muharrefi olmasını da ihtimal dâhilinde görmektedir.¹¹² Cevâd Ali, Kays'ın kendisine ibadetin unutulduğu eski putlardan olduğunu ifade etmektedir. Bu put daha sonra kişi ismi olmuştur. Onun eski bir ilah olmasının delili "Abdülkays" isimlendirmesidir. Aynı zamanda Cevâd Ali, kitâbelerde bu ilahın قيس ve قس şeklinde iki farklı isimle geçtiğini belirtmektedir. Medâinü Sâlih'teki tapınağın da bu ilah için inşa edildiğini aktarmaktadır.¹¹³ Bunun yanı sıra, Belkis isminin kökeninin Yemen Araplarının tanrıçası Beltis'e dayandığı da nakledilmektedir.¹¹⁴ Belkis'in kimliğine dair Belkame¹¹⁵ ve Yelmeka¹¹⁶ isimleri zikredilmektedir. Ziyad Mina, Güney Arabistan ilahı Almaka'dan hareketle Belkis'in isminin Yelkame/Yelmeka olabileceğini öne sürmektedir. Çünkü ay tanrısı Almaka Güney Arabistan, Sebe' ve diğer kitâbelerde çokça geçmektedir. Ayrıca onun aktardığına göre Hemdânî (öl. 360/971'den sonra), Himyer lügatında Zühre yıldızı için Yelmeka ve Almaka kullanıldığını kaydetmektedir.¹¹⁷ Belkis'in babası İbn Hişâm'a (öl. 218/833) göre Hadhâd b. Şerahbil b. Amr,¹¹⁸

¹⁰⁵ Utku, *Kızıldeniz: Çöl, Gemi ve Tacir*, 95.

¹⁰⁶ Ullendorff, *The Ethiopians*, 22.

¹⁰⁷ Murat Kâmil, *el-Habeşe beyne'l-kadim ve'l-hadis*, 1959, 29.

¹⁰⁸ M. Şemsettin Günaltay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 133-134.

¹⁰⁹ Adamu, "The Legend of Queen Sheba, the Solomonic Dynasty and Ethiopian History: An Analysis", 474.

¹¹⁰ Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, 2/80; Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tahir Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.), 3/108; Neşvân el-Himyerî, *Mülûkü Himyer ve Akyâlü'l-Yemen*, 77.

¹¹¹ Ziyad Mina, *Belkis* (Beyrut: Riad el-Rayyes Book, 1988), 51.

¹¹² Leeman, *Queen of Sheba and Biblical Scholarship*, 64.

¹¹³ Ali, *el-Mufassal fi târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 6/287-288.

¹¹⁴ İbrahim Usta, *İslâm Öncesi Arap Mitolojisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 91.

¹¹⁵ Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Abdірabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, thk. Abdülmecid Terhîni vd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 3/322.

¹¹⁶ Taberî, *Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk)*, 1/489.

¹¹⁷ Mina, *Belkis*, 51-52.

¹¹⁸ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *Kitâbü't-Ticân fi mülûki Himyer* (San'a, 1979), 135.

İbn Abdürabbih'e (öl. 328/940) göre Âli Şerh b. Zî Ceden b. el-Hâris b. Kays b. Sebe' el-Eşğar,¹¹⁹ Makdisî'ye (öl. 355/966'dan sonra) göre Yemen meliklerinden Haddâd b. Şerahbil b. Amr b. el-Haris b. er-Riyâş,¹²⁰ İbn Hazm'a (öl. 456/1064) göre Âli Eşrah b. Zî Ceden b. Âli Eşrah b. el-Hâris b. Kays b. Sayff'dir.¹²¹ İslâm âlimleri, Belkis'in annesinin cinlerden olduğunda hemfikir olmakla birlikte ismi hususunda farklı görüşler serdetmektedirler. Mukâtil Fâzime, İbn Hişâm Ravaha, Mâverîdî (öl.450/1058) Fâria, Begavî ve Nüveyrî (ö. 733/1333) Amîra isimlerini zikretmektedir.¹²²

Belkis'in annesinin cinlerden olması meselesinde Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (öl. 543/1148) mülhidlerin bu hâdiseyi inkâr ettiğini belirtmiştir. Bu kişiler cinlerin evlenemeyeceği ve çocuk doğuramayacağı görüşündedir. İbnü'l-Arabî bu durumun aklen câiz olduğunu, naklen sahih olursa bir mesele kalmayacağını ifade etmiştir.¹²³ Kurtubî, İblis'in mallarına ve evlatlarına ortak olarak insanları aldatabileceğinden bahseden el-İsrâ 17/64. âyetin yorumunda Hakîm et-Tirmizî'nin (öl. 320/932) *Nevâdirü'l-Usûl fî Ma'rifeti Ahbâri'r-Resûl*'ündeki bir rivayeti aktarmıştır. Rivayet şöyledir: "Hz. Peygamber 'içinizde مغربین (yabancılar) vardır' buyurmuştur. Hz. Âişe onların kim olduğunu sorduğundaysa 'cinlerle beraber olanlardır' diye cevap vermiştir."¹²⁴ Kanaatimizce, Sebe' Melikesi'nin annesinin cinlerden olmasına ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Bu aklen câiz olsa dahi naklen pek mümkün görünmemektedir. Zira Kurtubî'nin aktardığı rivayet ilgili eserde yer almamaktadır. Sadece her işinde besmele çeken müminin şeytanın kendisine ortak olmasını engellediği belirtilmiştir.¹²⁵ Görüldüğü üzere, Belkis hakkında aktardığımız bu bilgiler onun kimliğini tespitte yetersizdir. Ancak İbn Abdürabbih ve İbn Hazm Belkis'i tebâbia arasında kaydetmektedir.¹²⁶ Yine İbn Hişâm'ın Belkis'in babası ve kendisi hakkında aktardığı rivayetlerden Belkis'in Himyerîler döneminde yaşadığı anlaşılmaktadır.¹²⁷ Bu durumda, Hz. Süleyman'ı ziyaret eden Melike Belkis değildir. Çünkü iki hükümdar arasında epey bir zaman farkı mevcuttur.

Bu noktada, meşhur Arap kraliçesi Zenobia'dan da bahsetmek gerekmektedir. Jamal J. Elias'a göre Belkis kıssasındaki önemli unsurlar, erken dönem İslâmî kaynaklardaki meşhur diğer anlatımlarla çok güçlü benzerlikler taşımaktadır. Bunlardan en önemlisi İslâmî kaynaklarda Zebba adıyla geçen 267-272'de hüküm süren meşhur Arap kraliçesi Zenobia'dır.¹²⁸ Nabia Abbott, Zenobia'nın Palmira kitâbelelerinde "Bath Zabbai" adıyla geçtiğini ifade etmektedir. Abbott'a göre bu durum da

¹¹⁹ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 3/322.

¹²⁰ Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, 3/108.

¹²¹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Darü'l-Meârif, ts.), 439.

¹²² İbn Hişâm, *Kitâbü't-Ticân fî mülûki Himyer*, 136; Ebû'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*, thk. Müfid Kumeyha vd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 14/88.

¹²³ Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 3/481.

¹²⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmü'l-Kur'ân*, 13/120.

¹²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-usûl fî ma'rifeti ahbâri'r-Resûl*, thk. Abdurrahman Umeyra (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992), 1/384.

¹²⁶ İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, 439.

¹²⁷ İbn Hişâm, *Kitâbü't-Ticân fî mülûki Himyer*, 136-140.

¹²⁸ Jamal J. Elias, "Prophecy, Power and Propriety: The Encounter of Solomon and the Queen of Sheba", *Journal of Qur'anic Studies* 11/1 (2009), 66.

onun kimliğinin Arap kaynaklarındaki Zebba olarak belirlenmesine yardım etmektedir.¹²⁹ Yine Abbott, Arap kaynaklarının zaman zaman Zenobia'yı Sebe' Melikesi'yle eşleştirdiğini dile getirmektedir.¹³⁰ Sebe' Melikesi'nin Zenobia olamayacağı izahıtan varestedir. Çünkü Hz. Süleyman ve Zenobia'nın hükümdarlıkları arasındaki zaman farkı açıkça görülmektedir.

Araştırmamız Etiyopya kraliçesi Makeda ve Himyerliler döneminde yaşayan Belkis'in Hz. Süleyman'ı ziyaret eden Sebe' Melikesi olamayacağı sonucunu ortaya koymuştur. Bu durumda Sebe' Melikesi'nin tarihi bir şahsiyet olup olmadığı sorunu ortaya çıkmaktadır. Amerikan Arabistan Keşifleri Vakfı (American Foundation Arabian Expeditions) tarafından düzenlenen gezilerin başkanı Wendell Phillips, bu kıssada Hz. Süleyman'ın köşk yaptırması, Melike'nin su zannedip eteğini kaldırmasıyla Etiyopya efsanesinde Hz. Süleyman'ın onu hamile bırakmasına dair rivayetlerin uydurma olabileceğini ifade etmektedir. Ancak yine de ona göre Melike'nin gerçekliğinden şüphe etmek için herhangi bir neden yoktur ve gelecekte arkeolojik çalışmalar onun varlığını onaylayacaktır.¹³¹ Edward Ullendorff, Sebe' Melikesi'nin varlığı hususunda Wendell Phillips'e katılmakta; ileride epigrafik kayıtların da melikenin varlığını onaylayacağını ifade etmektedir.¹³² Naomi Lucks, Mahrem Belkis'i kazı ekibinde bulunan arkeolog William Glanzman'ın bu meseledeki görüşlerini aktarmaktadır. Ona göre bölgede pek çok kraliçeye sahibiz ve bunların her biri bir nebze de olsa gizemli Sebe' Melikesi imajına katkıda bulunabilir.¹³³

Wendell Phillips'in verdiği bilgiye göre MÖ 800-600 arasında Asur yazıtlarında bahsedilen Arap melikeleri krallarından daha fazladır.¹³⁴ Asur kralları 3. Tiglath-pileser (MÖ 745-727) ile 2. Sargon (MÖ 722-705)'un yıllıklarında Zabibi, Samsi ve Taalhum isimli üç Arap Melike'den bahsedilmektedir.¹³⁵ Asur kayıtlarına göre ilk Arap kraliçesi Zabibi'dir. III. Tiglath-pileser tarafından ele geçirilen bağımsız yöneticiler listesinde ondan bahsedilmektedir. Bu Melike MÖ 738'de Tiglath-pileser'e haraç ödemek zorunda kalmıştır. Muhtemelen Zabibi'nin halefi Samsi MÖ 732'de III. Tiglath-pileser'in öfkesiyle karşılaşmış, ancak Samsi'nin yönetimi uzun sürmüştür. Nitekim Samsi, II. Sargon'a haraç ödemiştir.¹³⁶ Ayrıca Naomi Lucks'un naklettiğine göre MÖ 3000 dolaylarında bazı Mısır kraliçelerinin hükmettiğine inanılmaktadır. Yine çok sayıda kraliçe Sebe' Melikesi zamanında yerleşik güç pozisyonundadır.¹³⁷

¹²⁹ Nabia Abbott, "Pre-Islamic Arab Queens", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 58/1 (1941), 13.

¹³⁰ Abbott, "Pre-Islamic Arab Queens", 15.

¹³¹ Wendell Phillips, *Qataban and Sheba: Exploring the Ancient Kingdoms on the Biblical Spice Routes of Arabia* (New York, 1955), 107-108. Sebe' Melikesi kıssasına dair yüksek lisans tezi hazırlayan Hafsa Fidan, bu kıssanın tarihte gerçekleşmesinin zorunlu olmadığını belirtmektedir. Ona göre halk dilinde dolaşan ve bilinen bir hikâyeyi dini metinler mesajlarını sunmak için kullanabilirler. Bk. Fidan, *Kur'ân-ı Kerim'de Sebe' Melikesi Kıssası*, 22.

¹³² Ullendorff, "The Queen of Sheba", 489.

¹³³ Lucks, *Queen of Sheba*, 27.

¹³⁴ Phillips, *Qataban and Sheba: Exploring the Ancient Kingdoms on the Biblical Spice Routes of Arabia*, 106-107.

¹³⁵ Orhan Seyfi Yüce, "Belkis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/421.

¹³⁶ Abbott, "Pre-Islamic Arab Queens", 4.

¹³⁷ Lucks, *Queen of Sheba*, 27.

Sonuç olarak, Sebe' Melikesi'nin tarihî kimliğini eldeki verilerle tespit etmek pek mümkün görünmemektedir. Ancak arkeolojik kazılarda Yemen bölgesinde pek çok Melike'nin olması ve Asur yazıtlarında Arap melikelerinden bahsedilmesi, o dönemlerde yönetimde kadınların yaygınlığını göstermesi açısından dikkate değerdir. Bütün bu bilgilere dayanarak Sebe' Melikesi'nin tarihî bir şahsiyet olduğu açıkça ifade edilebilir. Bunun yanı sıra, Güney Arabistan ve Akdeniz arasındaki ilişkiler, MÖ 10. yüzyıldan çok daha önceye gitmektedir. Yine Güney Arabistan MÖ 800-700'den çok daha önce dış ticarete açılmıştır.¹³⁸ Bu durum hem Melike'nin hem de kıssanın gerçekliğini kanıtlar niteliktedir.

Sonuç

Sebe' Melikesi kıssası Kur'ân'da, Kitâb-ı Mukaddes'te ve Etiyopluların ulusal destanı Kebra Nagast'ta yer almaktadır. Bunun yanı sıra halk hikâyelerine, ulusal tarihlere ve popüler kültüre ilham kaynağı olmuştur. Pek çok Kur'ân kıssası gibi Sebe' Melikesi kıssasının da tarihî gerçekliği ve kaynağı tartışılmıştır. Abraham Geiger (1810-1874) ve W. St. Clair-Tisdall (1859-1928) bu kıssanın Targum Şeni'den (II. Targum) alındığını iddia etmiştir. Ancak söz konusu eser, farklı kaynaklardan derlenerek VII. yüzyılın sonları veya VIII. yüzyılın başlarında oluşturulmuştur. Bu durum, iddianın geçersizliğini açıkça ortaya koymaktadır. Sebe' Melikesi'nin Hz. Süleyman'ın bilgeliğini sınamak amacıyla sorduğu sorular Targum Şeni'nin yanı sıra Midrash ha-Hefez ve Midrash Mishle'da bulunmaktadır. Jacob Lassner, Midrash ha-Hefez'in Yemen sözlü geleneğinin bir kalıntısı olduğunu, yazılmak için XV. yüzyılın ilk yarısında derlendiğini ve bu geleneğin bireysel bulmacalarının hem yazılı hem de sözlü çok eski ve çeşitli kaynaklardan alındığını ifade etmektedir. Dolayısıyla, Sebe' Melikesi kıssasının herhangi bir kaynaktan alınmadığı belirtilmelidir. Kıssanın tarihî gerçekliği meselesinde Eski Ahit ve Kur'ân'da bahsedilen bazı unsurların tarihî gerçeklerle uyumlu olduğu zikredilmelidir. Eski Ahit'te Melike'nin çeşitli baharat, çok miktarda altın ve değerli taşlarla Hz. Süleyman'ı ziyaret etmesi ve Kur'ân'da Sebelilerin güneşe tapması tarihî açıdan doğrudur. Çünkü Yemen'in en önemli ticaret kaynağı buhur, sadece Arabistan'ın güney kıyılarıyla Doğu Afrika'nın genellikle Sebe' hükümdarlığındaki yerlerinde yetişmekte; Mısır ve Babil'de dinî ritüellerde kullanılmaktadır. Ayrıca buhur, eczanelerde ilaç olarak satılmakta ve yemeklere lezzet katmanın yanı sıra yiyecekleri muhafazada kendisinden istifade edilmektedir. Yine Sebelilerin hem evleri hem de eşyaları altın, gümüş ve kıymetli taşlarla bezelidir. Romalıların Sebe diyarını "el-dorado (altın ülkesi)" olarak nitelemesi söz konusu durumu açıklamaktadır. Sebelilerin güneş tanrısı "Zât-ı Hamîm" idi.

Sebe' Melikesi'nin kimliğine dair farklı isimler zikredilmekle birlikte, en yaygını Makeda ve Belkis'tır. Ancak Kebra Nagast'ın muhtevası, yazılış amacı ve tarihi dikkate alındığında bu melikenin Makeda olmadığı ortaya çıkmaktadır. Kebra Nagast'ın muhtevasının büyük kısmı farklı kaynaklardan alınan eski efsane, deyiş ve geleneklere dayanmaktadır. Ayrıca muhtevasında çelişkiler mevcuttur. Yazılış amacıysa, Etiyopya'daki Süleyman hükümdarlığının temelini Menelik vasıtasıyla Hz.

¹³⁸ Robert G. Hoyland, *Arabia and The Arabs From the Bronze Age to the coming of Islam* (London: Routledge: Taylor&Francis Group, 2001), 38-39.

Süleyman'a dayandırmaktır. İslâm kaynaklarında Sebe' melikesi Belkis olarak geçmektedir. Kimliği tartışmalı olmakla birlikte, Himyerîler (MÖ 115-MS 525) döneminde yaşadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle Hz. Süleyman'ı ziyaret eden melike, Belkis değildir. Çünkü iki hükümdar arasında epey zaman farkı bulunmaktadır.

Sebe' Melikesi'nin tarihî kimliğinin tespiti hususunda elimizdeki veriler yetersizdir. Ancak arkeolojik kazılarda Yemen bölgesinde pek çok melikenin varlığıyla Asur yazıtlarında Arap melikelerinden bahsedilmesi, o dönemlerde yönetimde kadınların yaygınlığını göstermektedir. Ayrıca, Güney Arabistan ve Akdeniz arasındaki ilişkilerin MÖ X. yüzyıldan çok daha önceye gitmesi ve Güney Arabistan'ın MÖ 800-700'den çok daha önce dış ticarete açılması Sebe' Melikesi'nin tarihî bir şahsiyet olduğuna hamledilebilir. Aynı zamanda söz konusu unsurların kissanın tarihî gerçekliği meselesine katkı sağladığı ifade edilebilir.

Sonuç olarak, Sebe' Melikesi kimliğinin tespiti zor olmakla birlikte tarihî bir şahsiyettir. Ayrıca ilgili kıssa herhangi bir kaynaktan alınmamıştır. Özellikle Hz. Süleyman, Hz. Davud, Hz. Yusuf vb. gibi Kitab-ı Mukaddes'le Kur'ân'da ortak anlatılan kıssaların tarihî gerçekliği ve kaynağı meselesinin araştırılması ilim dünyamıza önemli katkılarda bulunacaktır. İlgili kıssaların söz konusu bağlamda çalışılması tavsiye edilebilir.

Acknowledgments / Teşekkür: I thank to my precious friend Research Asist. PhD. Yasemin İpek for her technical helps. / Teknik yardımlarından dolayı kıymetli dostum Arş. Gör. Dr. Yasemin İPEK'e teşekkür ederim.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Abbott, Nabia. "Pre-Islamic Arab Queens". *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 58/1 (1941).
- Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr. *Tefsîrü'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Müslim Muhammed. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.
- Adamu, Mamman Musa. "The Legend of Queen Sheba, the Solomonic Dynasty and Ethiopian History: An Analysis". *African Research Review* 3/1 (2009), 468-482.
- Ali, Cevâd. *el-Mufasssal fî târîhi'l-Arab kable'l-İslâm*. 10 Cilt. Bağdat: Sâadetü Câmîati Bağdad, 2. Basım, 1993.
- Aykıt, Dursun Ali. *Etiyopya Kilisesi*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2013.
- Bâfakâh, Muhammed Abdülkâdir. *Târîhu'l-Yemeni'l-Kadîm*. Beyrut: Bibliotheca Alexandrina, 1985.
- Bahar, Murat. "Türkiye'de Kur'ân Kıssaları Üzerine Yapılan Tefsir Tezleri ve Temel Söylemleri". *Kur'ân Araştırmalarında Akademik Tezler -Batı ve İslâm Dünyası Mukayesesi- (Türkiye ve Batı)*, ed. Bilal Gökçır vdğ. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi, 2018.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne. *Tefsîru'l-Begavî (Me'âlimü't-tenzil)*. thk. Süleyman Müslim el-Harrâş vdğ. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 1991.
- Besalel, Yusuf. "Midraşim". *Yahudilik Ansiklopedisi*. 2/405. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın

- ve Yayın A.Ş., 2001.
- Besalel, Yusuf. "Targum Şeni ('İkinci Çeviri')". *Yahudilik Ansiklopedisi*. 3/725. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2002.
- Bidwell, Robin. *The Two Yemens*. British: Essex: Longman, 1983.
- The Queen of Sheba and Her Only Son Menyelek (Kebra Nagast)*. çev. E. A. Wallis Budge. Cambridge: In Parentheses Publications, 2000.
- Cassel, Paulus. "The Second Targum". çev. Aaron Bernstein. *An Explanatory Commentary on Esther*. Edinburgh, 1888.
- Clapp, Nicholas. *Sheba*. New York: Houghton Mifflin Company, 2001.
- Crone, Patricia. *Meccan Trade and the Rise of Islam*. New Jersey: Gorgias Press, 2004.
- Elias, Jamal J. "Prophecy, Power and Propriety: The Encounter of Solomon and the Queen of Sheba". *Journal of Qur'anic Studies* 11/1 (2009).
- Fahreddîn er-Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Muhammed b. Ömer. *et-Tefsîru'l-kebîr ve mefâtîhu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Fidan, Hafsa. *Kur'ân-ı Kerim'de Sebe' Melikesi Kıssası*. Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2000.
- Flavius, Josephus. *The Antiquities of the Jews*. çev. William Whiston, ts.
- Geiger, Abraham. *Judaism and Islam*. çev. F. M. Young. Vepery: M.D.C.S.P.C.K. Press, 1898.
- Gould, Sabine Baring. *Legends of Old Testament Characters*. 2 Cilt. London: Macmillan and Co., 1871.
- Günaltay, M. Şemsettin. *İslâm Öncesi Arap Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali. *Nevâdirü'l-usûl fî ma'rifeti ahbâri'r-Resûl*. thk. Abdurrahman Umeyra. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992.
- Hoyland, Robert G. *Arabia and The Arabs From the Bronze Age to the coming of Islam*. London: Routledge: Taylor&Francis Group, 2001.
- İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-'İkdü'l-ferîd*. thk. Abdülmecid Terhînî vd. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm müseneden 'ani'r-resûl ve's-sahâbe ve't-tâbi'in*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü'n-Nizâr, 1997.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd. *Cemheretü ensâbi'l-Arab*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Darü'l-Meârif, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *Kitâbü't-Ticân fî mülûki Himyer*. San'a, 1979.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâmüddîn İsmail. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 21 Cilt. Cîze: Dâru'l-Hicr, 1997.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâmüddîn İsmail. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Mustafa Seyyid Muhammed vd. 15 Cilt. Cîze: Müessesetü Kurtuba, 2000.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân. *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*. nşr. Züheyr eş-Şâvîş. 9 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 3. Basım, 1984.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn. *el-Kâmil fî't-târîh*. thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- Kâmil, Murat. *el-Habeşe beyne'l-kadîm ve'l-hadîs*, 1959.
- Kur'ân-ı Kerim Açıklamalı Meali*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: TDV Yayınları, 7. Basım, 2017.
- Kuhrt, Amélie. *Eski Çağ'da Yakındoğu*. çev. Dilek Şendil. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, 2003.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Kutub, Seyyid. *Kur'ân'da Edebî Tasvîr*. çev. Ömer Aydın - Ertuğrul Özalp. İstanbul: İşaret Yayınları, 2011.

- Lassner, Jacob. *Demonizing the Queen of Sheba*. London: The University of Chicago Press, 1993.
- Leeman, Bernard. *Queen of Sheba and Biblical Scholarship*. Thailand: Queensland Academic Press, 2005.
- Liptzin, Sol. "Solomon and the Queen of Sheba". *Dor le Dor* 7/4 (1979), 178-192.
- Littmann, E. "The Legend of the Queen of Sheba in the Tradition of Axum". *Bibliotheca Abessinica*. Leyden, 1904.
- Lucks, Naomi. *Queen of Sheba*. New York: Chelsea House Publishers, 2009.
- Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tahir. *el-Bed' ve't-târîh*. 6 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.
- Margoliouth, D.S. *İslâmiyet Öncesi Arap-İsrailoğulları İlişkileri*. çev. Suat Ertüzün. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Basım, 2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverîdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed. *en-Nuket ve'l-'uyûn (Tefsîru'l-Mâverîdî)*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye-Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyye, ts.
- Mina, Ziyad. *Belkis*. Beyrut: Riad el-Rayyes Book, 1988.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebû'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmud Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Müessesesü't-Târîhi'l-'Arabî, 2002.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. 6 Cilt. Mekke: Merkezü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1988.
- Neşvân el-Himyerî, Ebû Saîd. *Mülûkû Himyer ve Akyâlû'l-Yemen*. thk. Ali b. İsmail el-Müeyyed, İsmail b. Ahmed el-Cerâfî. Beyrut: Dâru'l-'Avde, 1978.
- Nüveyrî, Ebû'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed. *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûn'l-edeb*. thk. Müfid Kumeyha vd. 33 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Phillips, Wendell. *Qataban and Sheba: Exploring the Ancient Kingdoms on the Biblical Spice Routes of Arabia*. New York, 1955.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed. *Kasasü'l-enbiyâ (Arâisü'l-mecâlis)*, ts.
- Scott, Emmet. *Hatshepsut Queen of Sheba*. New York: Algora Publishing, 2012.
- Strabo. *The Geography of Strabo*. çev. H. C Hamilton. 3 Cilt. London: John Childs and Son, ts.
- Susa, Ahmet. *Tarihte Araplar ve Yahudiler*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2. Basım, 2005.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk)*. thk. Muhammed Ebû Fazl İbrahim. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Meârif, 2. Basım, 1967.
- Tisdall, W. St. Clair. *The Sources of Islam*. çev. S. William Muir. Edinburgh: T. T. Clark, ts.
- Tkatsch, J. "Seba". *İslam Ansiklopedisi*. 10/273. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1988.
- Toy, C. H. "The Queen of Sheba". *The Journal American Folklor* 20/78 (1907).
- Ullendorff, Edward. *The Ethiopians*. London 1973, Oxford University Press., ts.
- Ullendorff, Edward. "The Queen of Sheba". *Bulletin of the John Rylands Library* 45/2 (1963), 486-504.
- Usta, İbrahim. *İslâm Öncesi Arap Mitolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Utku, Nihal Şahin. *Kızıldeniz: Çöl, Gemi ve Tacir*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed. *Tefsîrû'l-basît*. thk. Nevre binti Abdullah b. Abdülâzîz el-Versân vdğ. 25 Cilt. Riyad: Silsiletü'r-Resâil'l-Câmiyye, 1921.
- Vidinli (Fidan), Hafsa. "Kur'ân'da Üç Kadın: Havva, Meryem, Sebe' Melikesi". *Kur'ân ve Kadın Sempozyumu 4-5 Haziran 2010*.
- Witakowski, Witold - Witakowska, Ewa Balicka. "Solomon in Ethiopian Tradition". *The Figure of Solomon in Jewish, Christian and Islamic Tradition*. ed. Joseph Verheyden. Leiden: Brill, 2013.
- Yücetürk, Orhan Seyfi. "Belkis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/421. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. thk. Halil Me'mûn Şeyhan. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2005.
- Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2013.